

Міністерство освіти і науки України
Рівненська Мала Академія наук учнівської молоді
Історико-географічне відділення
Секція «Історичне краєзнавство»

Рівненське Полісся у
споминах родини
Нелюбовичів-Тукальських
(за рукописними матеріалами про
Зарічненський район)

Науково-дослідницька робота
учениці 10 класу
Мутвицької ЗОШ I – III ступенів
Корнійчук Ольги Володимирівни

Науковий керівник
учитель-методист,
керівник гуртка краєзнавців
Мутвицької ЗОШ I – III ступенів
Тумаш Валентина Миколаївна

Зарічне – 2010

ЗМІСТ

Вступ

Розділ I Життя польської родини Нелюбовичів-Тукальських у маєтку села Мутвиця Пінського повіту (нині Зарічненського району Рівненської області)

1.1 Короткий огляд життєвого шляху автора спогадів

1.2 Сільськогосподарські експерименти досягнення пана Героніма

1.3 Гостинність мутвицького двору

1.4 Взаємовідносини селян та володарів маєтку у Пінському повіті.

Розділ II Історичні події на поліссі у споминах та коментуваннях Героніма Нелюбовича-Тукальського

2.1 Польське повстання 1863 року на теранах Зарічненщини

2.2 Події Першої світової війни на Поліссі

2.3 Полісся напередодні Другої світової війни

Розділ III Життя і побут поліщуків у карбах пам'яті Героніма Нелюбовича-Тукальського

3.1 Цікаві факти з історії села Рутвиця

3.2 Заняття поліщуків та їхній матеріальний стан

3.3 Обряди і звичаї жителів Полісся

3.4 Школа в селі

Розділ IV Слідами прадавніх родинних стежок

4.1 Неспокійний нащадок родини Нелюбовичів-Тукальських

4.2 Впорядкування могили першого володаря маєтку с. Мутвиця

Висновок

Список використаної літератури

Додатки

ВСТУП

В умовах становлення незалежності української держави важливу роль відіграють завдання, формування національної свідомості та історичної пам'яті українського народу. В їх реалізації суттєвим чинником виступає історичне краєзнавство, яке виконує відповідальні науково-пізнавальні та виховні функції.

Особливо гостро стоїть питання вивчення історії регіонів, які в різні часи належали до різних держав. Такою територією є Зарічненський район Рівненської області. Даний край здавна цікавив краєзнавців.

У нашій школі проводиться велика пошукова робота, тому на даний час нам відомі імена багатьох краєзнавців, які обстежували Зарічненське Полісся. Відомі назви праць, які зберігаються і Вільнюсі, Варшаві, Мінську, адже в різні часи наш район належав до Білорусії, Польщі, Литви.

Надзвичайний інтерес до Волинського краю спостерігався у 20-х – 30-х роках ХХ століття. Адже у роки Першої світової війни Волинь була фронтним краєм, а добу української національно-демократичної революції 1917 – 1920 р.р. тут відбулися жорстокі бої між українським більшовицькими та польськими формуваннями. За Ризьким мирним договором 1921 р. Волинь у числі інших західноукраїнських земель увійшла до складу Другої Речі Посполитої, тому краєзнавством на Волині займалися переважно польські науковці, а направленість їх досліджень відповідала позиції польської держави щодо східних своїх територій, тобто Західної України і Західної Білорусії, які розглядалися як споконвічні польські землі. А, отже, від краєзнавства влада чекала підтримки в обґрунтуванні її політики панування на цих землях. Однак високий професіоналізм та глибокі знання більшості польських вчених, а також принципи християнської моралі, якими вони керувалися у повсякденному житті, не дозволяли їм зважливо відноситися до культури корінного населення краю, а навпаки, спонукали її вивчати, враховуючи регіональні та хронологічні особливості розвитку Волині. 1) [Прищепя Б, Прищепя О, 2008; С. 42]

На той у селі Мутвиця, як і в інших поліських селах, господарював поляк Геринім Нелюбович-Тукальський, представник відомого у Польщі роду. Після повернення на батьківщину він дуже сумував за місцями, де довелося прожити роки дитинства і юності. Любов до Полісся передав своїм дітям і онука, які нині відвідують наше село.

В останній свій приїзд його син Северин подарував нам три родових книги Нелюбовичів-Тукальських: два томи спогадів про Мутвицю і віршований збірник «Полісся». Крім цих книг, привіз багато цікавих фотографій 20-3—х років ХХ століття.

Саме ці матеріали стали стимулом для продовження роботи над темою «Нелюбовичі-Тукальські і Зарічненське Полісся».

Новизна даної теми полягає в тому, що завдяки рукописам пана Героніма ми відкрили багато цікавих сторінок з історії нашого району. Деякі віднайдені в ході досліджень факти будуть оприлюднені нами вперше. Ці свідчення очевидця дають можливість доповнити також історію села Рутвиця новими даними. Матеріали даної роботи – спроба спів ставити наявні в рукописах пана Героніма факти з відомою донині історією Зарічненського району.

Об'єкт нашого дослідження – Зарічненське Полісся Рівненської області, територія із багатьма білими плямами в своїй історії.

Предмет дослідження – історія краю, його побут, звичаї.

Хронологічні рамки дослідження – кінець ХІХ – початок ХХ століття.

Територіальні межі, які досліджено – села Зарічненського району Рівненської області, які належали в свій час до Пінського повіту.

Метою даної роботи є вивчення нових фактів про побут і звичаї жителів Полісся на українсько-білоруському технічному кордоні.

Перед собою дослідник поставила такі завдання:

- перекласти всі три, подаровані шкільному музеєві, родові книги Нелюбовичів-Тукальських;
- вибрати із них факти, що стосуються історії, побуту та звичаїв поліщуків;

- на основі історичних та краєзнавчих книг пояснити тлумачення окремих явищ тогочасного життя;
- довести до відома вчених, жителів району унікальні факти з історії району;
- прослідкувати участь Героніма Нелюбовича-Тукальського у долі поліського краю;
- разом з останнім нащадком родини Нелюбовичів-Тукальських провести екскурс у минуле цієї сім'ї, встановити її роль у збереженні історичної пам'яті про Полісся;
- допомогти в упорядкуванні могильного склепу Нелюбовичів-Тукальських;
- сформуванати власну точку зору щодо історичної інформації.

Актуальність даного дослідження полягає в тому, що ми поставивши за мету вивчити історичне минуле Зарічненського краю, акцентуємо на тому, що краєзнавчо-пошукова робота дає можливість відродити забуті або замовчуванні сторінки історії краю, зрозуміти особливість та унікальність історичної спадщини землі, на якій живемо.

Широка джерельна база з даної теми в бібліотеках України мізерна. Існує всього-навсього 2 видання, присвячені історії, народній культурі і мистецтву Зарічненського району Рівненщини. ЦЕ збірник «Етнокультурна Волинського Полісся і чорнобильська трагедія. Зарічненський район» (упорядник А.М. Українець). Окремі розрізненні статті можна знайти у краєзнавчих виданнях. У підручниках з історії України, довідниках з історії України, у деяких білоруських і польських виданнях ми знайшли опис історичних подій і явищ на Поліссі в кінця ХІХ – на початку ХХ століть. В ході роботи використовувався навчальний посібник В. Прищепи «Історичне краєзнавство Волині» та навчальний посібник для учнів 7-11 класів загальноосвітніх шкіл і нових типів закладів освіти Рівненської області «Історія нашого краю».

І, звичайно, найбільше уваги приділено рукописам Героніма Нелюбовича-Тукальського. Разом із його нащадками – сином Северином та онучкою Монікою – ми пройшли стежками пам'яті їхнього роду. Побували на місці колишнього

маєтку у селі Мутвиця. Відвідали краєвидну місцину, де залишився кусок родинного маєтку, селі Неньковичах. Із сумом оглядали місце де колись був побудований костел у селі Морочне. Знайшли із польського костелу ікону, яку зберегла жителька села Морочне Ольга Курин. Упорядкували родинний склеп Нелюбовичів-Тукальських поблизу села Неньковичі.

Продовжуємо збір спогадів жителів села про цю родину. Деякі із них використанні у даній роботі. Короткі нотатки на дану тему знайдені в системі Інтернет.

Труднощі викликало те, що спогади і поезії пана Героніма написані на колькій мові. Велику допомогу у здійсненні перекладу налада нам професор Варшавського аграрного університету Ірена Борович-Котова. Багато зібраних нами матеріалів взяла вона і для своїх досліджень.

РОЗДІЛ І

ЖИТТЯ ПОЛЬСЬКОЇ РОДИНИ НЕЛЮБОВИЧІВ-У МАЄТКУ СЕЛА МУТВИЦЯ ПІНСЬКОГО ВОВІТУ (НИНІ ЗАРІЧНЕНСЬКОГО РАЙОНУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Один із давніх польських словників свідчить, що «старовинний» рід Нелюбовичів-Тукальських походив із Пінщини. В Пінському повіті вони мали своє поселення Мутвиця 1) [Slovník geografický, 1886. С. 820]

Польський краєзнавець Роман Афтаназі стверджує, що спочатку Мутвиця була фільварком маєтку Неньковичі. 2) [Aftanazy, 1992. С. 90]. Середньовічні документи підтверджують, що село Неньковичі набагато давніше, ніж село Мутвиця. Роком 1513 грамотою 9 квітня пінський князь Федір Ярославович пожалував Туровському і Пінському єпископу Вассіану три з половиною дворища в селі Неньковичі з усіма людьми і землями.

А вже із генеалогічного дерева родини Нелюбовичів-Тукальських можна дізнатися, що першим володарем цих маєтків був Матеуш.

(1739 - 1796), історик і правник, секретар сейму 1784 року співавтор Адама Нарушевича при видавництві «Історії народу польського». Далі цими селами управляв його син Бенедикт. Після повстання 1863 року Бенедикт залишив за сином Яном село Неньковичі, а сину Владиславу подарував маєток у селі Рутвиці. Владислав переобладнав уже існуючий будинок, добудував ганок з дахом, який спирався на 6 мурованих колон. 2) [Aftanazy, 1992. С. 90]. Далі село належало сину Владислава Станіславу, а згодом – внуку – Героніму.

1.1. Короткий огляд життєвого шляху автора спогадів

Геринім Нелюбович-Тукальський, син Станіслава та Анни з родини Корсаків, народився 10 грудня 1902 року в маєтку Рутвиця Пінського повіту (Додаток 1). Він хрещеник польської письменниці Марії Родзевіговни.

Хлопець дуже рано залишився без батька. П. Станіслав помер на одній із залізничних станцій, коли поїхав шукати ліки для своєї хворої дочки. Маж матір'ю Анною і сином склалися дуже теплі відносини. Всі його спогади пронизані великою синівською любов'ю і вдячністю матері.

Початкову освіту здобував дома. Навчався в реальній школі у Варшаві у Конопчинського в 1913 – 1914 роках, потім у 1917 р. – у Києві в школі польської матері.

У 1918 році перебував у мисливській дружині капітана Бо хінського в Пінську. У 1920 році служив у мисливській армії Галлера.

Останньому володарю маєтку в с. Мутвиця пророчили велике майбутнє. Хлопцю були відкриті двері у різні престижні навальні заклади. Але пан Геринім прикіпів серцем до землі. У 1923 році вступив до аграрної академії в Бидгощі і закінчив її після перейменування на Вищу школу сільського господарства в Ченині у 1926 році, одержавши спеціальність інженера-аграрія. Був у корпорації «Куявія», де виконував функції Голови судової комісії, а в одному терміні повноважень був замісником головуючого.

У міжвоєнний період дуже успішно працював у своєму маєтку в Рутвиці. Був головою союзу власників дрібної худоби при поліській землеробній палаті, депутатом гміни Морочне, головою Мисловської Пожежної охорони в Морочному і Мутвиці, головою стрілецького товариства в Рутвиці. У 1938 році був обраний на посади голови ОЗОНу і повинен був балатуватися до найближчого сейму як посол від Пінського повіту.

Пін Геринім був комісаром на виборах до сейму у 1934 році. В той рік з цілого округу голосувало до 80% виборців. Приймав активну участь у будівництві в селі Морочне будинку ім. Ромуальда Траугутта, приміщення з гарною архітектурою та великою сценою.

У вересні 1939 року виїхав із Рутвиці до Польщі. Із 1939 р. належав до військової підпільної організації. Йому було надане звання підпоручика Армії Крайової. За працю отримав Хрест Незалежності. З 1940 по 1945 рік працював як

інспектор повітовий у РГО і Радомі, як керівник відділу у Львові, як інспектор повітовий у Єнджейові. За працю в РГО отримав Золотий Хрест Вислуги.

З 1945 по 1946 був інспектором заселення в ПУР в Коша ліні. Створив там приватний кустарний олійний завод «Vita». У 1947 році займав посаду заступника директора артілі, а потім замісником управителя маєтку Чешин. По звинуваченню таємного агента УБ був заарештований, утримувався у в'язниці. Випущений до винесення вироку і виправданий на засіданні суду в Коша ліні. Протягом року не мав можливості ніде знайти роботу, аж поки за протекцією не влаштувався до м'ясної артілі. Звідти був переведений до МХМ, звідки вийшов на пенсію у 1968 році. Від моменту створення і аж до виходу на пенсію очолював арбітражну комісію. Був засновником робітничої кредитної каси, заснував бібліотеку закладу і завідував нею. Належав до керівництва ПКС, а потім отримав «Диплом визнання» за роботу в Колі ПКС при МХМ.

У 1943 році одружився з Марією з родини Мілевських, які володіли гербом «Шлеповрон». Мав трьох дітей: Северина, Анну та Кристину-Божену.

У вільний час із задоволенням займався монографічно-історичними працями. Після виходу на пенсію повністю присвятив себе цій справі. Ось найважливіші його праці: «Від січневого повстання 1863 р. до Варшавського повстання 1944 р.», «Життя Марії Родзевігівни», «Юзеф Галлер», «Зигмунд Зелінські», «Півстоліття спогадів» (1.2 частини). Опрацював «Календарик-нотатник» за 19443 Марії Родзевігівни, листи Марії Родзевігівни, праці Матеуша Тукальського-Нелюбовича.

У Національній бібліотеці у Варшаві є його праці «Хроніка корпорації», «Куява», «Полісся», «Монографія великої землі власності Пінського повіту». У Військовому історичному інституті у Варшаві зберігаються його «Історія 72 пп». Чимало статей надруковано у журналах «Спільне слово», «За і проти», «Столиця».

Таким неспокійним було і трудове, і громадське життя Героніма Нелюбовича-Тукальського.

1.2. Сільськогосподарські експерименти і досягнення пана Героніма

У свої дитячі роки п. Геринім уважно спостерігав, як велося господарство в Мутвиці дідусем, татом. Потім, закінчивши навчання, розпочав займатися двором сам.

Друзі Героніма говорили, що він «заклювич» себе в Рутвиці, як в тюрмі.

Перші дні господарювання не приносили задоволення, бо все було занедбано, інвентаря не вистачало, коні були спрацьовані, а грошей аби щось закупити не вистачало.

Одне із перших його нововведень - це позбавлення селян чиншу. Автор згадує, що довгий час раніше жителі села брали кращі панські землі в оренду, а платили натурою. Селянин віддавав чини не з того, що засіяв, а з того, що зібрав. Це було корисно для селянина, але зовсім не вигідно для власника землі, адже селянин не ніс відповідальності за те, що занедбав поле. Пан Геринім вирішив на своїх землях сам.

Одним із перших на Поліссі він запровадив обори-великі приміщення для відгодівлі свиней, корів, овець, коней. Розведенням усіх цих видів тварин займалися у маєтку. Крім цього, тримали курей, голубів, кролів. Неодноразово сюди приїздили інспектори для контролю відгодівлі, стану ведення господарства. З часом мутвицькі обори були визнанні у Пінському повіті найкращими, а п. Героніма було обрано головою союзу власників дрібної худоби при польській землеробній палаті.

Насамперед було завезено племінних корів та биків. Біля їхніх кліток над жолобом висіли таблички із кличками цих тварин. Господар вів родословну кожної тварини деякі корови було спочатку закуплено і від місцевих селян, але згодом у корівнику були лише племінні корови. Що дуже цікаво, що у своїх спогадах пан Геринім називає десятки кличок і корів, і биків. Пам'ятаючи, яке потомство вони давали. Корови були червоної масті. В оборі дотримувалася

температура не нижче + 13⁰. сам господар слідкував, аби була вентиляція повітря. Він вів контроль молочності корів, аби знати, що впливає на жирність молока. Планував провести експеримент із відгодівлі корів мукою із жолудів.

Ритуал доїння корів у Мутвиці був суворий: не можна було ні кричати, ні голосно розмовляти, тим більше не підштовхувати корів. Гігієна була відмінна: у доярок чистий одяг, чисті руки, щоразу підмивання вимені корів.

Збут молока до Пінська був справою не вигідною, адже на транспортні затрати йшло грошей більше, ніж вдавалося виторгувати за продукцію. П. Геринім наводить цифри перших прибутків від корів: за день надої становили 250 л молока; для телят ішло 75 л, на дім – 30 л, для продажу 175 л. Спочатку прямо в маєтку виробляли масло. Розпаковували його по 0, 5 кг, загортали в папір з родовою етикеткою. Це масло користувалося в Пінську великою популярністю, особливо зимою, бо в літні місяці у місті масла була надмірна кількість. Ним торгували навколишні селяни. Влітку їхні корови мали в лісі добрий корм і давали високі надої, а взимку вони ледве животіли від нестатку їжі, і про масло селянське не могло бути і мови. Тому влітку ціна масла доходила до 1, 5 – 1, 75 злотих за 1 кг. Тоді в селах Полісся з'явилася приказка : «Дешевше змазувати вози маслом, ніж дьогтем».

Такий стан справ не задовольняв п. Героніма. Тому він ініціював будівництво молочарні у с. Морочне, куди могли звести молоко для переробки володарі найближчих маєтків. Вечірній надій молока в Рутвиці тримали в льодовні. Вона хоч і була дуже примітивна, але лід тут зберігався круглий рік, навіть у велику спеку. Збудована льодовня була давно, про що свідчили старі липи, які росли навколо неї. І місце було вибране вдале – в міру сухе. Дах з очерету, насип піску до самого даху. Лід привозився взимку із річки Прип'ять і вкладався в середину. Глибина льодовні була 2 метри. Всі щілини в ній засипалися товченим льодом вночі у мороз їх заливали водою, в результаті чого утворилася велика льодова брила. Під лід клалося гілля, яке грало роль фільтру.

Так двір мав де тримати молоко, м'ясо та інші продукти. З часом корівники у Мутвиці почали давати господарю великий прибуток. У 1939 році на

молочарню везли 400 літрів молока щоденно. Мріяв пан Геринім про виробництво власних сирів маєтку. Але була одна невігідна справа : сир мав лежати на зберіганні 6 місяців, а це означало, що на півроку залишиться без «живих грошей» .

У спогадах пана Героніма подається цікавий документ-інформація про результати господарювання у 1937 році (Додаток 2). За цими документами стає відомо, що у Нелюбовичів-Тукальських надій від однієї корови був 2298 кг молока, його жирність становила 4,18% . про те, що корівники мутвицькі були добре відомі на Поліссі, свідчать слідуєчі дані: 240 одиниць молодняка було продано у повітах Пінським, Камінь-Каширським, Букінецьким, Сталінським, Пружанським. Визнанням успішної діяльності Мутвицької обори були три медалі за поставку худоби на поліські ярмарки у Пінськ: бронзова – у 1937 році, срібна – у 1938 році та золота – у 1939 році. Таке визнання привело до незадоволення інших господарів. Наприклад, поляк Стас Олевський з Почапова мав більше корів, але не був таким відомим .

Зовсім спрацьованим застав молодий господар коней у маєтку. З часом замінив їх новими. Купував коней по всій по всій окрузі, у Пінську, навіть у Варшаві. Сам любив їздити по конях. Тільки в зв'язку навіть у Варшаві. Сам любив їздити на конях. Тільки в зв'язку з тим, що Рутвиця знаходилася за багато кілометрів від Пінська, змушений був купити автомобілів. Та старожили села запам'ятали його саме на коні (додаток 3). Якось господаря чекали великі неприємності: без всякої епідемії загинуло 13 цих тварин. Коні в маєтку використовувалися щоденно на різноманітніх сільськогосподарських роботах.

У маєтку була велика вівчарня. Розведення овець у великій кількості не було в планах Героніма. Але навкруги було вдосталь пасовищ. Закупили білих овець англійської породи . годівля їх не вимагала багато грошей і часу, а прибутки були значні. Крім м'яса, продавали і вовну. Крім куплених овець, були подаровані тійкою Родзевічівною.

Займався п. Геринім і розведенням свиней. Закупив елітну породу і зайнявся розпродажею молодняка.

Матеріал, призначений для годівлі і продажу, вибирався суворо. Після народження слабші поросята використовувалися для потреб двору, а для розведення залишилося лише здорові тварини. З перших днів життя вони привикали до чистих приміщень і води. Їм не жаліли молока і сонця. Корита були найновішої моделі. Щоб прикрити почитати, кругом стояли в горщиках петунії. У кожного поросяти на вушах був ялівний знак з гербом Костеша. Для свиней була купіль із чистої води. Пан Геринім доводив, що це невірно, що свині люблять болото і багнюку.

Попит на молодняк був такий, що покупці просили для продажу ще ненароджені поросята. Приїжджали купці із сіл Пінського повіту Камінь-Каширського, Лунінецького. У 1928 році нагороджений Похвальним листом «За успішне розведення свиней підприємств». Довго розведення свиней приносило прибуток. 150 маток було їх у свинарнику. Але потім ціни на них різко впали, і на цьому це заняття в маєтку припинили. Свиней тримали лише для власних потреб.

Пан Геринім розповів про один цікавий, який йому довелося спостерігати із свиноматкою. В місцевих лісах було дуже багато великих свиней та кабанів.

Одна із маток великої англійської породи під час прогулянки були покриті диким кабаном. В неї народилися білі, рябі і чисто дикі свині. Для експерименту залишили одну свиноматку. Назвали її «Дичка». Вона зі своїми поросятами часто ходила по свіжому повітрі. Якось прибіг пастух і сказав, що Дичка втекла до лісу. Пошуки до самої ночі нічого не дали. Лісники із собаками знайшли її в глухих болтніх зарослях. У другому поколінні атавізм діяв так сильно, що свиноматка поросилася уже в лісі. Третього покоління вивести вже не вдалося.

Так як розведення свиней не стало приносити прибутку, поросят по кільканадцять штук вивозили на віддалені ярмарки. З метою конспірації робили це селянськими підводами. На сніданок, і вечерю подавали печених поросят. Отак слава про мутвицьких поросят зникла в поліському краї.

Одним із вдалих експериментів п. Героніма була чортова пшениця Вишенька. Нелюбовичам-Тукальським належав, крім Рутвиці, маєток Вишня (нині

Республіка Білорусь). У Вишні селяни сіяли дуже багато озимої пшениці. На бідних ґрунтах Полісся вирощування пшениці не було надто прибутковою працею. Тут краще родило жито. А от у Вишні пшениця родила завжди, навіть не зважаючи на пізній посів інколи.

У свій час у Вишню Владислав Нелюбович-Тукальський завіз пшеницю Велико литовку. Через роки вона втратила свої першоознаки і акліматизувалася до умов Полісся. Пізніше зерно для посіву із Вишні привезли у Мутвицю, а в пам'ять про село, звідки її привезли, стали називати «Вишенька». Вона мала багато хороших ознак: була безоста, мала колос середньої величини, високу стеблину. Була стійка до вилягання та вимокання, стійка до вимерзання, стійка до хвороби рожки, добре кушилася. Тобто, повністю підходила я для мокрих мутвицьких ґрунтів.

Пан Геринім, будучи аграрієм за спеціальністю, вирішив на основі даної пшениці вивести сортову пшеницю Вишенька. Велику допомогу у її вирощенні надавав пан Болеслав Фіфедер, інспектор насінництва ППР.

Це була дуже клопітна робота. Кращі рослини виривалися з коренем, зв'язувалися у снопики. На них прикріплювалися етикетки. Потім ішли лабораторно-зважувальні виміри, велися розрахунки. Зерно у кожного колоса перелічувалося, описувалося і поміщалося в окремі торбинки . в останні передвоєнні роки до двору приїжджали на практику студенти, аби взяти участь пана Героніма.

Планувалося організувати постійну лабораторію. Навіть план її будівництва був готовий. Там передбачалося спеціальне місце для сушіння експонатів дослідження .

У 1939 році, коли керуючий справами села Мутвиця Михайлівський їхав із села, він забрав із собою книги спостережень пана Героніма за вирощуванням Вишеньки і зберіг її . але нікому в голову не прийшло забрати хоча б декілька торбинок із зерном. І так праця, яка була на стадії завершення, пропала марно.

Навколо села Мутвиця було дуже багато боліт, а орних земель обмаль. Більшість земель завжди підтоплювалися водою, бо були дуже низькі. Річка

Гнила Прип'ять, яка протікала біля села, була непередбачувана: в одному місці була широка, а в іншому надто вузька, що не давало можливості воді швидко витікати із цієї місцевості, а лише накопичувало її у прибережних болотах. Рови невеликі тех. Не відводили воду, бо були переповнені.

Необхідна була меліорація. Але вона на поліссі в той час не фінансувалася. Пан Геринім власними силами взявся за осушку болота. Ще раніше біля маєтку він проводив великі рови, які повністю осушили територію маєтку. До річі, вони до цих пір круглий рік стоять з водою (Додаток 4).

Свій експеримент з меліорації п. Геронім розпочав в урочищі Підлужжя. Спочатку викопали рови до Прип'яті. Була це дуже важка робота, але вона давала подвійну вигоду: торф і осушку території. Торф складався акуратно, а пізніше перевозився у двір для приготування добрива. Клався шар гною, потім шар торфу, а взимку таке добриво вивозилося на поля.

Після осушки вирішили переорати клаптики болота, щоб одержати землю для посіву зернових чи висадки картоплі. Це теж була нелегка праця. Купували для цього спеціальні плуги. Лемеші від них часто ламалися. Коні не могли орати цілий день. Після полудня їх змінювала інша партія. Орали і волами. У польських селах у ті роки частіше використовувалися воли, ніж коня. Вони виконували таку ж роботу, але в разі нещасного випадку м'ясо їх можна було продати.

Місцеві селяни приходили дивитися на те, «що задумав панич зробити болота». Не вірили, що у нього щось вийде.

Розорювання пасовищ планувалося проводити 10 років. Почали з урочища Стайла. Цілі дні панич проводив там. За цим заняття якось застала його Марія Каліфська з відомої на Поліссі родини Бутримовичів.

У Мутвиці було обмаль сіна. Слід було культивувати сінокоси. Це була сізіфова праця: оранка, культивування, боронування, через рік знову глибока оранка, боронування, а потім уже посів трави мішанки. Та й ціна насіння цієї трави була дуже велика. І цією справою займався п. Геринім деякий час.

Автор спогадів пише, що великою проблемою в селі були сервітути. Як стверджує дослідник Полісся О. Цинкаловський, сервітут – це право користуватися дорогою, пасовищем, водопоями тощо. Це відносилось, головне, в XVII ст. до поміщицьких полей, що не завжди надавалися селянам 9) [Цинкаловський, 1986. с.92]. на Поліссі виявляється, сервітут зберігся до початку XX століття. За твердженням п. Героніма, одна з негативних сторін пасовищного сервітуту заключалася в тому, що він давав можливість раціонально вести якісне господарство і належно охороняти ліс. Випасання худоби в лісах приводило до знищення молодих дерев, руйнування гнізд. І як можна було знайти кордон, до якого згідно сервітуту можна було гнати череду.

Лісний сервітут дозволяв селянинові брати ліс на опалювання будинків, обгороджування садиб. Виходило, що цей сервітут дозволяв і селянину бути в лісі господарем, хоча цей ліс належав панові. Виникла маса суперечок.

У польській державі в структурі земельної власності переважали великі господарства. Наприклад, маєтку села Мутвиця належало 1300 га землі, маєтку с. Неньковичі - 5000 га. Аграрною реформою, що проводилася у 20-ті роки XX ст. на поліських землях, передбачалася і комасація (об'єднання) ґрунтів в єдиний наділ, і ліквідація права користування лісами та пасовищами (сервітне право) взамін отримання землі, а також підвищення продуктивності землеробства 1) [Прищеп, 2008, с.113].

Пан Геронім розповідає, як саме відбувалася ліквідація сервітуту в Мутвиці. Селянам необхідно було взамін сервітуту виділити землі. Домовлятися слід було так, аби та земля влаштувала селян. Було вирішено віддати землі, на яких ріс ліс. Довелося провести вирубку і продавати ліс. Перед тим, як розпочали рубати, ліс сфотографували. Залучено було до роботи багато людей. Розраховувалися з кожним індивідуально. З'явилися багато перекупщиків, які скуповували ліс. При покупці вони дуже багато деревини відносили до браку. Але їх прилякали, що господарі самі повезуть продавати ліс у Гданськ, цього браку стало набагато поменшало лісів.

У часи ліквідації сервітуту на поліссі набагато поменшало лісів.

Господарство у мутвицькому маєтку велося з великим розмахом. У дворі були млин, кузня, стодола, льох. Для безземельних селян (в селі їх називали батраками) було збудовано окремий комплекс будинків . хто із найманих працівників тримав у своєму помешканні чистоту, одержував винагороду – щось із меблів чи кухонного інвентаря. Кожна із цих сімей мала клаптик землі біля будинку для овочів і квітів.

Ні вдень, ні вночі ніхто із працівників двору не міг знаходитися там, де йому слід бути. Все в маєтку використовувалося з максимальною вигодою, наприклад там стояли попільниці для попелу. Потім цей попіл використовували як цінне добриво. Такі ж попільниці були поставлені і на сільських вулицях. Якщо селянин згоджувався віддавати попіл двору, йому давали 2-3 підводи дерева з лісу. Деякі селяни сам собі поробили такі попільниці.

На території маєтку була побудована теплиця. Там вирощували не лише овочі, але й квіти. На вулиці стояв мороз, а в теплиці цвіли троянди. Панні Анна дуже любила квіти та вазони. Вона привезла із Пінська до села дуже багато насіння, цибулин квітів і розводила в Рутвиці все нові і нові сорти. З ранньої весни і до самих приморозків квітли тут примули, нарциси, тюльпани, іриси, сальвії, маки, півонії. Були також декоративні кущі і дерева.

За часів пана Героніма в маєтку будинок було добудовано, перефарбування. Тут стояло піаніно. В кімнатах маса вазонів. Щонеділі квіти посиляли до морочнівського костелу.

Разом з іншими поляками пан Геронім приймав участь у будівництві костелу в Морочному. Землю під нього виділила володарка маєтку цього села Ядвіга Пашкевіговна. До цих пір у навколишніх селах був костел лише у селі Вичівка. Пан Геронім виділив для костела 100 метрів сосни і дуба. А коли костел був побудований, там була спеціальна «мутвицька» лава, а над нею – їхній родовий герб. Щонеділі і на свята Нелюбовичі-Тукальські їхали на службу до костелу.

Часто фінансові проблеми господар маєтку вирішував продажею лісу. І коли комісар охорони лісів п. Рейсмюллер виявляв велику поробку, не штрафував панича, бо останній дуже багато зробив для розведення і очистки лісу.

Для підняття землеробства польським урядом був виділений спеціальний кредит. Він був використаний при будівництві молочарні у селі Морочне. Багато хто, в тому числі і пан Геронім, взяли цей кредит для розвитку власного господарства. А потім ціни на сільськогосподарську продукцію впали, і на цих господарів чекав крах. Крім того, пан Геронім був поручителем ще декілька своїх друзів, які не внесли вчасно свої кошти в банк, і змушений був сплачувати борги і за них.

Був період, коли село Мувтиця постійно відвідували секвестатори. Маєток Нелюбовичів-Тукальських був занесений у чорний список неплатників податків. Але до банкрутства справа не доходила. Приїжджі секвестатори дивувалися, що у володарів є кошти на квіти, а немає коштів, аби розрахуватися із банками.

У той час у мутвицьких лісах висухло багато дерев. Сухостій був цінним матеріалом для столярки, але чомусь не користувався попитом у Пінську. Тому це дерево використовували для маєтків на дорогах. А гроші від продажі цього лісу використовували на податки.

Як уже відзначалося вище, пан Геронім одержав три медалі за поставку худоби на поліські ярмарки. Вони проводилися в серпні у містечку Пінськ. Автор спогаді описує, яким чудовим був краєвид тієї місцевості, де відбувалися ярмарки. Розміщена вона була над річкою Піною, а далі скільки сягне око, тягнулися луки, болота, розливи рік.

Організатори ярмарки надавали їй фольклорного характеру. Були тут лляні полотна, ткани і вишиті речі. Відділ цей тішив присутніх незвичайною красою. Гончарні вироби сюди поставляла Городна. Славилася ця земля незвичайною глиною, багато там було майстрів гончарства з діда-прадіда. Тому по всьому Поліссі користувалися городянськими горщиками, збанками, гладешками.

Відділ бондарства був представлений дуже багато: діжі, бочки, бодні. Вистачало чобіт із Давидгородська. Рибалки могли тут придбати нерети, кімлі, інші рибальські засоби. Слабо тут були представлені місцеві дерев'яні сувеніри. Їх завозили з інших місцевостей. Проводилися виробі місцевої кухні, різні напої.

У спеціальному курені варилася рибна юшка. Всі павільйони були скромні, алестетичні.

Збоку від павільйонів розміщувалося «Велике містечко», де можна було відпочити, перекусити.

Спеціальне місце відведене для продажу худоби та плодів землеробства. Власники маєтку с. Мутвиця мали своє власне місце для торгів. Продавали пшеницю Вишенька, компоти, овочі, гриби. Біля павільйону виставляли волошки, щоб виглядав він привабливо. Дах був зроблений з очерету, стіни покриті рогожею. Для декоративних гірлянд використовували верес. Для конструкції брали коровану березу. Виставлена для продажу худоба мала пов'язки червоної тасьми, бо корови теж були червоної масті. Поруч були приміщення для корму. Виставлялися фотографії і родовід тварини, яку продавали, нагороди господаря маєтку за плідну працю. В цілому павільйон виглядав естетично.

Ярмарки проводилися постійно, рік у рік. Директором був Тадсуш Каменський. Він дуже багато праці вклав у них.

Надто цікавила покупців пшениця Вишенька. Богуслав Залевський купив посівне зерно.

Вечорами товариство збиралося на довгі бесіди. З ріки віяло ароматом. Всі поспішали до «Веселого містечка». Дехто йшов стріляти до тиру. За влучний вистріл пан Геронім отримав славу влучного стрілка.

Господарство в Мутвиці процвітало аж до 1939 року. Пан Геронім уважно слідкував за тим. Що сталося з його майном після його від'їзду. Події того часу відтворені за спогадами одного з працівників Казимира Кінамальського в Радомі у 1968.

У 1939 році розпочалися розправи і грабежі. Знаряддя праці з мутвицької обори розібрали селяни. Зостався лише бик павук, бо був злий. Три пастухи змушені були гнати його до водопою або давати йому воду у клітку. Декілька чоловік намагалися вбити його, аж доки Павук нарешті впав від втрати крові.

Хінальський скрупульозно записував, хто що брав із панських обор. З приходом більшовиків згідно тих згідно тих записів було забрано 90% майна Нелюбовичів-Тукальських. Хінальський виконував функції завідуючого обороми.

За його свідченнями Морочне було зайняте більшовиками через 2 тижні після Пінська, десь в кінці вересня 1939 року повністю безкровно.

У червні 1940 р. інвентар і худобу мутвицького маєтку було передано у радгосп село Перекалля, де раніше був фільварк Антоніов, закладений Антоніо Войткевичем на частині маєтку Річиця, який належав його дружині Терлецькій. Будинки і господарські будівлі Антоніов не були знищені на той час. Але так як там було мало пасовищ, ця худоба була забрана з Перекалля і відвезена в глиб Росії. Корови потрапили спочатку до Житомира, а подальша їх доля невідома.

Частина корів маєтку залишилася у місцевих селян. Вони якимось чином приховали їх або віддавали замість панських корів свої власні.

У 1996 році про долю садиби у Мутвиці повідомили Яник Шрамук, Серафима Т. і той же Казимир Хінальський. У маєтку від 24.11.66 р. Казимир повідомив, що всі будови маєтку у травні 1942 року були спалені партизанами. Із усієї бібліотеки, яку спалювали на газоні перед маєтком, уціліла лише ікона Матері Божої Остроблемської (Додаток 8).

Янек Шрамук писав п. Героніму: «Навколо все змінилося. Вікові ялини коло двору спалили при пожежі. Уцілів був лише один свірон. Тільки солов'ї співають, як і раніше. Під час своїх відвідин Мутвиці ми стали і слухали солов'їв, згадували пана Героніма». А пан Геронім до кінця своїх днів мріяв побувати в селі, але це йому так і не вдалося.

1.3 Гостинність господарів маєтку

Про гостинність родин Нелюбовичів-Тукальських було відомо далеко за межами Пінського повіту. У двох томах свої спогадів пан Геронім називає кілька десятків прізвищ гостей маєтку. Звичайно, про кожного із них ми описати не маємо можливості, але про самі цікаві постаті розповімо.

На літо у Мутвицю приїжджала Ядзя Богатко, родичка Нелюбовичів – Тукальських. У книгах спогадів вміщено її фото, зроблене у 1901 році. (Додаток 9). На цьому знімку Ядзя у старовинному польському одязі. Це, звісно, приємна знахідка. За нею ми маємо можливість побачити, яким був святковий жіночий одяг на Поліссі.

Був у Рутвиці професор Озіновський, чоловік старуватий, типовий представник польської інтелігенції. Йому заважав шум, що панував у панському дворі.

Якось у гості напросився професор Блачек. Коли він приїхав у маєток, був приємно вражений побаченим і вже щороку бував у Рутвиці. Професор попросив зробити йому човен-плюсконку. До нього він прилаштував собі спеціальний намет. Заготовив їжі на деякий час, брав із собою провідника і плив річкою Стир. Днював і ночував у човну. Їсти готував сам, купуючи продукти по всіх околицях та ловлячи рибу. Єдиною цивілізованою ознакою його життя була кава. Після 4-5 тижнів такого життя повертався у Парю, а потім у Мутвицю. Він зробив масу нотатків про Полісся. Але ви видані вони були у Польщі, нам поки що невідомо.

Два дні розваг у Рутвиці описала у своїх творах Марія Реут, коли бувала тут із Годлевським, Маркевичем, Ордзіком.

Частим гостем у сусідньому селі Морочне, а також у Мутвиці був відомий польський карикатурист та ілюстратор книг Каміл Макевич. Серед інших видань він ілюстрував «Літо лісних людей» Марії Родзівічівни. Є у Макевича карикатура, де зображені пан Геронім і панні Анна.

Часто у маєтку бував єпископ Зігмунд Лозинський. Панні Анна зустрічала його з хлібом-сіллю. На веранді він служив службу. Тоді у маєтку збиралася

далека і близька шляхта, а також селяни із Мутвиці, Морочного, Осової, Сенчиць, Погосту, Муравина, Старих коней. Такі відправи він проводив до тих пір, доки у Морочному не побудували костел. Зігмунд Лозинський був єпископом пінським з 1925 року, 1917 року змушений був переховуватися. Помер у Пінську 26 березня 1932 . його замінив Казимир Бук раба.

Гостями у Рутвиці були комендант Пінського повіту Яціна, командор Пінської флотирії Годлевський пінський староста Болдок, пан Маркевич із Сварицевичів, сім'я Лінції Скірмуптової із Альбрехтово, інспектор Польської хати Рільничих, Щегольний, інспектор годівлі свиней Костек Троянівський, професор Крудиш , прокурор Пінська Фольковський.

Деякі гості приїжджали на полювання. На озері Свідні господарював лісник Грабовський . він готував різні поліські страви для гостей. Полювання тривало 2-3 дні. Ходили на дикого кабана, на лиса, на козей.

Для більш плідного відпочинку організовували полювання із качкою-крикухою – це поєднання свійської качки з диким качуром. Її прив'язували шнурком на березі або біля води в болоті. Мисливець чатував поруч у зарослях. І коли на крик прилітали дикі качки він міг вдало зробити кілька пострілів.

У Мутвиці спеціально запрошували гостей на збирання грибів. А було їх тут дуже багато. Коли селянам видавали квитки для збору грибів, їм забороняли відвідувати урочище Рижковаху, бо воно було найближче до двору, славилося як грибне місце і його можна було оберегти від любителів-грибників. Стерегли зранку до вечора. Гриби тут можна було косити, росли вони черенями. Якщо потрапиш на лисички, то видніються поруч старі, середні і ті, що ледь вибилися з-під листя. На кількох метрах квадратних можна було назбирати цілу коробку грибів. Відправлялися вони до маєтку кошиками як картопля. У дворі їх сушили, жарили. Взимку сушені гриби давали для господарів немалі кошти.

Панні Анна теж любила збирати гриби. Але з часом вона стала дуже повна і не могла самостійно ходити лісом. Для неї зробили спеціальну карету з низькою посадкою, і в супроводі лісників п. Анна їздила за грибами. Лісники наперед ставили гриби вздовж дороги. Вона ж раділа, коли з карети бачила ці

гриби. Повертаючись додому, говорила: «Ну і грибний рік. Де і ніколи не росли гриби, то тепер ростуть». Що тільки не робилося заради забави панів.

Коли гостей мало приїхати багато, до двору запрошували поварів із Пінська.

В один із приїздів гостей п. Героніму хотілося показати їм усі принади полісся. На човнах вирішили пливати Гнилою Прип'яттю. Було тепло, навкруги плантації лози, вільхи, черемхи, кущів малини, очерету, щедрі поляни квітів, на дворі мозаїка різноманітних водоростей. Хотіли проїхати важкодоступними місцями в урочище Вили. Сама назва тієї місцевості походила від її вигляду: річка в тому місці розходилася на кілька рукавів, створюючи «вила». Було то царство болотного птаства, і рідко коли його порушувала людина. Саме в цю чудову місцину привіз панич гостей. Човни відпустили, а самі вийшли на сушу. У дівчат були туфлі на високих підборах. Ні про яку худобу по болоту не могли бути мови. Послали лісників, аби приїхали підводи коней і забрали гостей. Ось так прозаїчно закінчилася ця прогулянка.

Любила маєток Мутвиця польська письменниця Марія Родзівічівна. Часто цікавилася його справами, писала про окремі аспекти його життя у своїх книгах.

1.3. Взаємовідносини селян та володарів маєтків у Пінському повіті

У спогадах пана Героніма дуже часто звучать роздуми про взаємовідносини поляків і поліщуків, яким судилося довгі роки прожити поруч. У своїй роботі ми не ставимо за мету висловити лише позитивні чи негативні твердження автора. Ми лише констатуємо наведені ним факти із життя поліського краю.

У селі Мутвиця взаємовідносини селян та володів маєтку в основному були приятні. Пан Геринім згадує, які стосунки були із місцевими жителями у його батька Станіслава. Він був хіміком за спеціальністю. Коли повернувся з навчання, став дуже дружелюбно ставитися до селян: подавав кожному руку, пригощав їх цигарками, часто сидів із чоловіками на ганку і про щось розмовляв. З часом селяни почали заходити і в приміщення будинку, що не дуже подобалося старшим представникам родини Нелюбовичів – Тукальських. «Батько твій селян розумів, опікувався ними, ніколи не кривдив їх, але дотримувався дистанції, щоб його шанували і слухали», - ось яку характеристику давали пану Станіславу в селі.

Початок ХХ століття – дуже неспокійний період в історії полісся, як і в цілому нашої держави. Родині Нелюбовичів-Тукальських доводилось багато разів залишати своє родинне гніздо, аби врятуватися від тієї чи іншої нової влади. З часом, коли все втряслося, сім'я поверталася у Мутвицю.

В часи революції 1917 року господарі маєтку виїхали до Києва. Пан Геринім згадує, що коли вони повернулися назад додому, то жителі села несли їм їжу: молоко, масло, яйця, пшоно, хліб.

Під час від'їздів селяни переховували їхнє родинне майно. За часів Гетьманщини панні Анна віддала столове срібло на зберігання А.К., селянину з Мутвиці. А коли повернулася, той віддав його власникам.

Після чергового повернення Нелюбовичі-Тукальські були розчулені вчинком селянина Тадея К. Він приїхав у маєток підводою і привіз кухор з книгами. «Я, паничу, грамотний, - сказав він. – Ці книги привіз у ваш маєток, коли молодий

панич женився на пані. Ось чому не дав зглумити ці книги за вашої відсутності і зберіг». А була це частина книг родинної бібліотеки – 50 книг діда Корсака, дані його дочці Анні в посаг на весіллі. Всього ж у родині Нелюбовичі-Тукальських зберігалось 385 томів історичних та біографічних творів. Серед них і видання «Історія народу польського» Адама Нарушевича, а також рукописи Матеуша Нелюбовича-Тукальського

І все ж з роками родина Нелюбовичів-Тукальських знову мала у себе «Історію» А. Нарушевича. Пану Героніму у вересні 1956 року вдалося купити в антикварному магазині в нове видання. Яна Неп.Бобровича, яке вийшло у 1856 році в Ліпську. Це був том I «Історії народу польського» А. Нарушевича. У передмові книги написано: «Серед співробітників А. Нарушевича значне місце належить Нелюбовичу Матеушу, його співвітчизнику, скарбнику литовському, експерту у російській, латинській та інших мовах, фахівцю у галузі вітчизняної історії. У томі I книги вміщена значна частина зібраних ним матеріалів...»

Жаль, що у вихрі історії у нашому селі зникли такі цінні екземпляри книг та рукописів. Син пана Героніма Северин обіцяв нам передати дослідження Пінського повіту його далеким предком. Матеуш (1739 - 1796) – перший із родини Нелюбовичів- Тукальських володар земель на Поліссі. Цілком зрозуміло, що будучи істориком, він зацікавився історією цього краю і вивчив історію Пінщини. При цьому як джерело інформації використовував народні перекази і легенди. 13) [Памаць, с.79].

Коли юний Нелюбович-Тукальський навчався у Варшаві, його відвідав син Олександра Кирилюка Адам. Він прибув до Варшави із полком сибіряків для оборони міста. Отримав перекус тну і перебував у юного панича кілька годин.

Десятки сторінок рукописів пана Героніма присвячено розповіді про свого дядька, власника маєтку у селі Храпин Лук'яна Рідзевського, учасника повстання 1863 року. «Він, - пише автор, - мав серце золоте, і його дуже поважали селяни». Під час однієї із поїздок у маєток Кухче після Першої світової війни поляки застали Лук'яна за дуже незвичайним для пана заняттям: він у полотняній свитці пас власні корови. На зауваження родичів, що це не панське заняття, відповів:

«Гляньте, що сталося із Храпином. Згоріло все село. У всіх селян роботи вистачає. Я жив у Сибірі, і то було добре, а у себе дома і в землянці краще».

Відвідали гості його землянку. Ліжко було чистеньке, по-спартанські застелене покрите рядном з рогозу. Потім Лук'ян відбудував садибу. довго відбудовувався цей господар, бо не захотів брати кредити у євреїв. Це була проста хата але мала традиційний ганок з колонами. У ній все облаштовано просто і скромно. Меблі з натурального дерева, не фарбовані. На вікнах кольорові перкалеві фіранки, на підлозі домоткана тканина. А на вікнах у горщиках цвілі квіти.

Лук'ян Рідзевський завжди був мовчазний, рідко сміявся, але це була лише видимість суворості. Від нього практично ніхто не постраждав, бо він був готовий допомогти, чим міг. Селяни часто приходили до нього із своїми клопотами, особливо після пожежі, коли відбудовувалося село. Як правило, він не відмовляв, але дуже не любив тих, хто робив крадіжку. Казав: «Попроси, для чого красти?». Земля Рідзевських була добра, гарний ліс. За гроші отримані від продажу лісу, і відбудований був будинок.

Про добросусідське ставлення жителів села Храпин до пана Лук'яна свідчать його похорони. Пізня осінь, вітряно. Але все село зійшлося на похорони. Селяни несли труну на руках аж до самого кладовища. Пан Геронім згадує, що довго було чути, як в оборах ревла худоба. Підтверджувалася поліська легенда, що домашня худоба чує смерть свого господаря. Інакшого пояснення цьому ревові немає. Після пана Лук'яна управляв маєтком с.Храпин Тадзьо Рідзевський.

Непрості відносини часто склалися між самими володарями маєтків. Село Мутвиця межувало із селом Неньковичі, але чіткого поділу лісу не існувало. Це стало причиною суперечок.

Пан Геронім розповідає про такий конфлікт із своїм дядьком Казимиром (Додаток 10). На одному із полювань пін Геронім із своїм другом Віктором Терлецьким поранили кабана. Той забіг до ньківського лісу. Лісники повідомили пана Казимира. Господар лісу прислав гнівного листа своєму родичеві. Потім кілька корів із мутвицького маєтку перейшли кордон, і пан

Казимир заставив їх викупляти. Але ж тваринам не поясниш, куди не слід іти. Через деякий час уже неньківські корови перейшли у мутвицький ліс, і лісники пана Героніма їх пригнали у свій двір. Тепер уже прийшлося викупляти пану Героніму. Довгий час родичі ворогували, але прийшла війна, і ці дрібні проблеми відійшли на другий план.

Про господарність свого родича із маєтку Неньковичі автор спогадів говорить небагато, наголошуючи на тому, що той не любив експериментувати. Зате детально описує, як жителі села хоронили володаря маєтку у Ненько вичах. Помер він у Пінську, по річці був доставлений до Ненькович, бо мав бути похоронений у родинному склепові. На березі чекало багато селян. Цілий кілометр по воді і болоту труну несли на руках. Перед селом чекала процесія з батюшкою і корогвами. Церковні дзвони били до тих пір, доки не дійшли до двору.

На другий день були похорони. Процесія складалася із возу, вимощеного ялинкою. З обох боків ішли мутвицькі і неньківські лісники у зелених мундирах, із кабурами від револьверів. Провести пана Казимира в останню дорогу прийшло багато селян із навколишніх сіл. День був сонячний і теплий, природа пробуджувалася від сну.

Це, як згадує пан Геронім, було останнє таке погребіння представника їхнього роду. Похований він у родинному склепі Нелюбовичів-Тукальських. Доля цього склепу незавидна. Капличка, яка була там побудована, з часом була розібрана місцевими жителями.

Були серед селян і такі люди, які вірою і правдою служили своїм господарям, інші ж лише створювали видимість.

У селі Паре, де часто бували гості мутвицьких панів, жив селянин Хома із синами. Він часто супроводжував високих гостей у подорожах Поліссям. За те селяни цю сім'ю не любили, стверджує автор. Поштаркою в маєтку тоді була селянка Просимка. Під час революції панський двір було розграфлено. Якось

Просимка голосно сказала, що коли пани повернуться, вона розкаже, хто що вкрав із двору. Серед тих, хто був найактивнішим грабіжником, був і Хома. Перед поверненням господарів додому Просимку знайшли втопленою. Залишилося здогадуватися, чиїх рук це справа.

Керували у селах війти і солтуси. А пізніше була введена інновація – створення районів, що об'єднували гміни. На Заріччі начальником такого району став Віктор Терлецький. Він замінив царського пристава і гетьманського отамана.

У рукописах згадується війт с. Морочне Іван Малайчук.. був це селянин з головою, ніколи свого походження не стидався. Юнаком служив у пінського мера Шверіна. Як війт Малайчук був гарним господарем, селяни його любили і слухалися. За виконання своїх адміністративних обов'язків він був нагороджений Хрестом Заслуги. А пізніше, після проведення ревізії, у його паперах виявили «мертвих душ», і війт був заарештований. Звалили на нього й інші гріхи. Односельчани відвернулися від Івана, забули про недавні дружні відносини. Пан Геронім вирішив заступитися за війта і той був звільнений.

У своїх розповідях пан Геронім часто говорить про особливе становище лісників у панських маєтках . Вимоги до них були високі. Це мали бути надійні люди, відважні, вірні, тактовні. Під час нападу мали надіятись тільки на самих себе. А ще – не піддаватися підкупу і не допускати непорозуміння із селянами. Жили вони в лісах, які охороняли. Будували там будинки і охороняли ліс вдень і вночі. Мали 1% коштів від продажу лісу, ще 1% найчастіше вторговував у купців. Тому й жили лісники безбідно. Наприклад, лісник у Вишні тримав у господарстві найманих парубка і дівчину. [Вставка 1 із ст.22]

Селяни недолюбували лісників. Якось напередодні приходу німців у місто Пінськ приїхав панський їздовий Василь на конях. Там його зустріли рекрути із села Ласиць, забрали у нього коней із словами: «Панський собака...»

Коли сім'я Нелюбовичів-Тукальських повернулася у 1917 році з Києва до Мутвиці, лісник Вишні Василь Фідечко привіз їм точний перелік того, що було взято селянами із маєтку. Запис був таким: «Гад (або гадина) така-то там-то

забрала те то...» А далі конкретно, хто що винен: за стіг в урочищі Замшиння – 80 рублів, за квиток на гатіння риби – 3 рублі...

В Заріччі в той час керував «малий гетьман» отаман Ляшкевич. Він організував загін із селян. Тих самих, яких бив і відбирав у них все. Якось видав їм карабіни, а потім його було вбито.

За часів правління Йозефа Піл судського на Поліссі з'явилося багато осадників. За ухваленим поляками законом 1919 р. це насаджувані на Волині польські легіонери. У 1938 році р. цим польським колоністам мало належати 12% землі 5)[Цинкаловський, с. 92]. Пілсудський відводив їм помітну роль, залучаючи до роботи громадських, культурних організаціях. Ці люди мали значно підвищити і матеріальний, і духовний рівень життя поліщуків. Але вони, пише пан Геронім, не вміли поводитися із землею, не вміли господарювати.

Були такі. Які брали осаду, але і не думали там організовувати господарство. А мріяли лише про те, як витягнути із подарованої їм землі якнайбільше коштів, а потім покинути її назавжди.

Частина осадників пустила корені на Поліссі, вросла в цю землю, а потім заплатила за це гірку ціну. Доля осадників, що залишилися на Поліссі, була незавидною.

За час відсутності господарів у селах Пінського повіту з'явилося чимало нових хат. Користуючись моментом, селяни вирізували у панських лісах кращі сосни і дуби та зводили собі будинки. Вірні панам лісники намагалися зафіксувати, хто що взяв, але в ті неспокійні часи це їм не вдавалося. Так було і в 1918 році. Повернулися господарі і стали вияснити, звідки селяни брали ліс на будівництво. Ті, звісно називали віддалені населені пункти. Тоді польські пани домовилися, аби за зрізане дерево селяни платили тому господарю, який мав маєток у тому селі, де збудовано будинок. Чимало селян тоді надовго попали в панську боргову залежність.

Інколи поляки ставали на захист селян. Так за часів Гетьманщини пані Анна допомогла жителям с.Мутвиця уникнути несправедливості. В селі з'явилося багато міліції. Її завданням було повернути військові коні, які залишилися у

прифронтовій смузі. При цьому вони часто забирали у селян і їх власних коней. Селяни сперечалися, умовляли, але нічого не допомагало. Тоді вони звернулися до пані Карсакової за допомогою. Пані Анна запросила до себе начальника і довго розмовляла з ним. Пан Геронім згадує, що було чути її голос: «Не дозволю, то безправ'я і грабіж. Сама піду і напишу скаргу». Коли начальник міліції виходив з будинку, він голосно крикнув: «Добре, я всіх залишу в спокої, але на вас складу рапорт. Повідомлю про те, що ви заважаєте виконувати урядові накази. А якщо вам потрібна буде допомога, на міліцію не надійтеся, самі зі своїми селянами справляйтеся». Ось таким у с. Мутвиця були забрані лише військові коні, а селяни залишилися із своєю тягловою силою.

У спогадах є розповідь про досить благородний вчинок володарів мутвицького маєтку. Після Першої світової війни біля села Мутвиця з'явилося дуже багато сиріт. Це були діти невідомого походження. Одні з них втратили під час війни своїх батьків, інші залишилися з матерями, але ті не мали можливості їх прогодувати. Біля маєтку зібрався цілий сиротинець. Дітей тут підгодовували, от вони сюди й тягнулися. Пан Геринім згадує, як одного хлопчика він побачив в лісі. Спочатку думав, що це пеньок, бо хлопець був у сирій свитині. Крім свого імення Вакуум, дитина про себе нічого не розповіла. Коли дітей назбиралося чимало, їх відвезли до Пінська, наперед домовились про опіку над ними. Принаймні про долю двох із цих дітей – нині жителів сіл Неньковичі і Кухітська Воля – нам відомо.

І все ж пін Геринім неоднаразово підкреслює, що селяни у маєтку Вишня відносилися до них дружелюбніше, ніж у Мутвиці. Тут кожен намагався мати зиск від пана. Так було, коли пан Геронім вирішив очистити ліс після заготовки деревини. Він дозволив селянам за 1 злотий вивозити для отоплення будинків одну підводу із лісу додому. Але мутвичани із середини лісу на його окраїну вивозили по кілька разів, а додому везли стільки, що кінь ледве витримував ту вагу.

Часто лісники заходили навіть у конфлікт із владою, аби догодити своєму хазяїнові. Пан Геринім розповідає історію про лісника Гроховського. У ліс який

охороняв цей лісник, приїхав вїт с. Морочне за деревиною для опалювання гмінного приміщення. Не дочекавшись лісника, він організував вирубку. Коли приїхав Гроховський, він не дозволив вїту там рубати, сказавши при цьому: «У гміні ви господар, а це ліс приватний»

Проживши багато років, на Поліссі, автор спогадів зробив висновок, що поліський селянин з натури мстивий і пам'ятає образу. Кривди він ніколи не подарує: тоді рахунки зведено. Після того, як на Поліссі стало відомо про революцію 1917 року, тут атмосфера теж була сповнена ненависті і недовіри. Скривджені селяни дихали помстою. Одного ранку було знайдено в лісі замордованого Володимира Жолоднієвського. Його труп знаходився недалеко від будинку його матері Павліни, жительки села Черніни. Так він поплатився життям за свою відданість панам і дружбу з колоністами-осадниками.

Цікаво, як поляк Геринім пояснює, чому поліщуки симпатизували більшовизму. Селяни хотіли мати землю, а більшовики обіцяли їм її дати. Українська орієнтація не доходила до Полісся, а білоруська не була скристалізована. Поліщук обов'язково хотів мати документ на землю, а не просто землю.

Польські пани для селян були чимось незрозумілим. Вони казали: «Панство панів». Устрою поліщук хотів, як давала Польша, а землі, як давали більшовики. Нам дуже зрозумілі прагнення наших предків, адже за даними того часу відомо, що 70% земель у Морочнівській гміні належало поліщукам. Це 57 тисяч га. Ще 930 га було в руках церкви, 624 га виділено польським осадникам. І лише 62.7 га належало селянам, які становили 90% населення гміни. Ось чому поліський селянин не міг і не хотів розуміти польського пана.

РОЗДІЛ II

ІСТОРИЧНІ ПОДІЇ НА ПОЛІССІ У СПОМИНАХ ТА КОМЕНТУВАННЯХ ГЕРОНІМА НЕЛЮБОВИЧА-ТУКАЛЬСЬКОГО

2.1 Польське повстання 1863 року на теренах Зарічненщини

Потомка Нелюбовичів- Тукальських в родині називали повстанцем. А він був учасником польського повстання 1863 року. Аби зрозуміти суть спогадів пана Героніма про події тих часів, ми вирішили звернутися до історичних джерел.

Польське повстання 1863- 1864 рр. проти Росії охопило територію Королівства Польського, Литви і частково Білорусії та Правобережної України. Повстанці поділилися на два політичні табори: «білих» та «червоних». «Білі» представляли переважно помірковані шляхетські й буржуазні кола, виступали за ведення тактики пасивної опозиції, яка б дозволила здобути політичну автономію Королівства і приєднати литовські, білоруські та українські землі згідно кордонів 1772 року. «Червоні» включали різні соціально- політичні елементи(міщанство, інтелігенцію, частково селян), яких об'єднувало прагнення здобути збройним шляхом повну незалежність Польщі й відновити державу в межах 1772 року. Тільки частина «червоних» визнавала право литовців, білорусів та українців на самовизначення.

10 січня 1863 р. Центральний національний комітет проголосив початок національного повстання. На його заклик загони повстанців напали на царські гарнізони. Ц Н К видав Маніфест до польського народу і декрети про скасування панщини та проголошення селян власниками своїх наділів з наступною компенсацією поліщукам за втрачені землі. У лютому 1863 р. Ц Н К звернувся до українських селян із закликом приєднатися до повстання. Однак селяни не підтримали виступ, не поділяючи зазіхань польської шляхти на українські землі.

1) [Довідник, с. 395 -396]

Саме на Поліссі розгорнулися найтрагічніші військові бої повстанців з військами російської армії, які були кинуті на придушення повстання. Озброєні загони поліських повстанців очолив підполковник руської армії інженер у відставці Рамуальд. Під Кобрином організував повстанські відділи стрільців і вирушив з ними вглиб Полісся, щоб розташувати свій табір у важко доступних для царських військ лісах. Такою місцевістю було обрано глухе урочище неподалік села Горки сучасного Любешівського району Волинської області. Там було дано бій і розбито царські війська.

Місцеве населення не симпатизувало повстанцям, всіляко доносило на них. І коли загін Трагуута вирушив на південь до Дубровиці, біля села колодне змушений був знову приймати бій. Із 88 повстанців, що брали участь у цьому бою, 30 загинули, інші розсіялися по Полісся. В переважній більшості вони пішли на південний захід за Стир. 12) [Marczar, 1935. с. 97-98].

Російські війська продовжували переслідувати розрізнені групи повстанців.

У рукописі пана Героніма розповідається про сутичку повстанців із російською армією в урочищі Глинне, яке розкинулося в Морочненському лісі, на південь між селами Морочне і Мутвиця.

Основа цієї групи становили вихідці із місцевих поміщицьких родів та дрібної шляхти, яка примкнула до повстанців. Пан Геринім одержав відомості про повстанців від одного з його учасників – Фелька Жолоднієвського. Той розповідав, що кілька сот повстанців було вбито. Сам Фелько та поранений Владислав Нелюбович-Тукальський врятувалися лише завдяки тому, що лісник добре знав усі стежки в лісі, адже ходив із сусіднього села Черніни, де була польська колонія селян-католиків, званих в околицях «мазурами».

Фелько виніс пораненого Владислава із бою, здолав із ним багато кілометрів лісних доріг. Потім переховував панича від казанів.

Вбиті повстанці були поховані в одній могилі, а над нею насипали курган. На карті доріг пінського повіту позначено місце поховання повстанців (Додаток 11). Ескіз доріг Пінського повіту зберігається в інституті географії Варшавського університету. Пан Геринім отримав його ксерокопію 20 лютого 1971 року.

Після повстання лісник Фелько уникнув підозри, а от Владиславу Нелюбовичу-Тукальському довелося переховуватися деякий час на хуторах поблизу Невеля. Пізніше він повернувся в маєток батьків, а згодом став господарювати у власному маєтку Мутвиця.

Список учасників повстання в урочищі Глинному на території маєтку Уголець Фелько Жолондівський передав для пана Героніма. Зберігався він у маєтку і згорів під час пожежі. Фелько дожив спокійно свої дні в мутвицькому лісі Свідко за 2-3 км від лісу Глинне.

Владислав Нелюбович-Тукальський помер у Мутвиці у 1907 році і похований на старому цвинтарі для католиків. Над могилою стояв обеліск із чорного граніту. В часи більшовицької революції залишився не знищеним. А в 1967 р. пам'ятника вже не було і лише в сусідніх зарослях знайдено його куски.

Царська влада прагнула, щоб пам'ять про м'ятежників зникла серед місцевого поселення. І мети своєї досягла: могила була на місцевості, покритій багном. Вона швидко поросла вільхою і вже 1912 р. була ледве видна.

Могилу це вперше пан Геринім побачив у 1910 році. Привів його туди Фелько. За часів російського царату поставити хрест на могилі повстанців не можна було. Пізніше, в міжвоєнний період, було заплановано поставити поставити дубовий хрест. Але і це виявилось неможливим: ліс в урочищі Глинне був вирубаний, а земля роз парцельована між селянами. А там прийшов 1939 рік.

Пін Геринім згадує, що до Рутвиці із Польщі приїздила поважні пані, щоб відшукати могилу свого сина. Але не пам'ятає, чи був він захований у лісній могилі.

Нам відома доля ще одного учасника цього повстання Лук'яна Рідзевського, власника маєтку у Храпині. Але стверджує пан Геронім, він належав до іншої партії, ніж Владислав. Лук'яну не вдалося уникнути заслання, і він на довгі роки був засланий до Сибіру.

Ці дані – унікальне відкриття для історії нашого району.

2.2 Події Першої світової війни на Поліссі

Досить детально розповідає пан Геринім про події Першої світової війни на Поліссі.

Коли Варшаву взяли німці, фронт все ближче підходив до Пінського повіту. Ширилися чутки про пожежі маєтків, про спалене на корені збіжжя.

На дорогах з'явилися біженці. Поліськими шляхами їхали фургани, брички, карети. Йшли коні, корови, вівці. Прибувало їх щоразу більше. Не була ця худоба сита, бо не вистачало паші, їжі, грошей у її господаря. Відсутність лікарів приводила до виникнення епідемій серед людей.

Часто поруч з табором худоби їхав її господар. Таким добре організованим табором був табір пана Палатіллі. Всі слуги його одягнені в уніформу. Одну ніч вони ночували у Мутвиці. Були прийняті з повагою.

До Мутвиці прибули родичі: бабка Гелька Корсакові та дядько Мар'ян Дзіковський. Вони вирішили перечекати війну тут, за Пінськими болотами, бо вірили, що німці сюди не прийдуть, а додому їм буде ближче повертатися.

У Мутвиці стало стільки худоби, що майдан біля стодоли ледве вмещав її. Тварини були голодні, непоєні, корови недосені. Вони ревли цілу ніч, що ніхто у дворі не спав. Коли ранком табу не погналі, земля на майдані була ніби скопана ратицями. Потім довго маєтку чули рев худоби на болоті.

Від селян часто можна було чути «Паничі, дармоїди – їм то чогось бракує. Як сир у маслі... А як там у них зараз? Як приймають бідних біженців?».

Цікаво, що саме в ті часи з якимось табором прибула в Рутвицю пані Плейпатус, вдова, власниця якогось фільварку. В тому таборі був її довірений поляк Станіслав Лозовський. Цей Лозовський залишився в Рутвиці, вступив до нас на службу і одружився з покоївкою Франею Жолондієвською. У сина, що народиться у них через деякий час, буде нещаслива доля.

У селі готувалися до найгіршого. Якось надвечір на панському дворі з'явився оркестр гусарів на білих конях. Керівник його поручик Єленів попросився на відпочинок зі своїми підлеглими.

Хвиля біженців все меншала. Зате почали надходити відступаючі війська. В Рутвицю квартирував ескадрон новоросійських драгунів під керівництвом

ротмістра Дані шевського. Це була людина старша, солідна. Його заступник корнет Розінський був різким жовніром, солдати його боялися, як вогню. Сердешних стосунків у них із двором не склалося. Зате дуже швидко в домі з усіма подружився поляк з Ковінського Ксаверій Юцевич.

Німці підходили до Пінська . Небувала суша майже перекреслила стратегічне значення пінських боліт, яким в штабі надавали великого значення. Це була одна із причини, чому осушення цих боліт не здійснювалося. Вийшло так, що там, де раніше не можна було проїхати, тепер це можна було зробити. Лише ріки були натуральною перешкодою.

Біля села Сенчиці річка Прип'ять на лінії головного тракту робила петлю. Гребля в тім місці вила зигзаги і була перетята декількома древніми мостами. Це давало можливість утримувати позиції. Виконував цю функцію ескадрон, який був розквартирований у Мутвиці. У військових операція біля Сенчиць брав участь і Юцевич. Він ходив по пояс у воді. З часом був нагороджений відзнакою - «Золотою шаблею».

Затримка фронту забрала у людей надію на швидке повернення додому. Слід було пристосуватися до такого стану.

Якось до Мутвиці приїхали польські улани. Були прийняті з великим почтом. За святково налаштований стіл була посаджена ціла рота. Серед них були Суцін, йокіни, Новицький.

Після битви під Сенчицями фронт застиг, і в Морочному був розквартирований штаб корпусу генерала Гелленшмідта.

У Мутвицю і надалі квартирували драгуни. Вони допомагали у зборі врожаю.

В небі з'явилися німецькі літаки це були перші в житті літаки, яких побачили поліщуки. Паніки не було. Літаки навіть кидали бомби. Одна з них була націлена на маєток Мутвиця. Вона впала за метр від підмуров'я будинку. Так Мутвиця відчула перший удар Першої світової війни в селі.

В Морочному стосунки двору і штабу були люб'язні. Дві пані Зелінські мали партнерів для тенісу, офіцери з ними відверто фліртували. Серед офіцерів було

два брати Шуринові, поляки артилеристи Амброцевич, Черечукін, шеф штабу, донський козак за походженням.

Перша світова війна – це селянська війна. Але і на ній лилася кров і розгорталася трагедія. Одна з таких трагедій військових було вторгнення росіян в німецький тил, в селі Кухче.

Неодноразово російський штаб організовував вилазки в тил противника. Залучав до цього спеціальні мисливські відділи, в які набиралися солдати з мисливців різних родів військ. Такі відділи зимою, в глибокий сніг, в ніч, в сніжну завірюху і сильний мороз під керівництвом провідників із місцевих селян проходили непоміченими біля німецьких вартових.

Такі походи не могли обійтися без такого офіцера, як Юцевич, він був в Кухче і потім розповідав про те, що там трапилося.

Темно, хоч очі виколи; сніг прямо валить, вітер бушує, аж дух запирає. Снігу – по-коліна. І якби ж один сніг, не раз по пояс загрузаєш у багнюці, що не замерзла.

Німцям навіть у голову не прийшло, що така «собача» погода не буде перешкодою для вилазки. Вартові знайшли собі затишні місця. Відділ російського війська пройшов тихо вглиб аж до самого Кухча. Ніхто їх не помітив. В Кухчі стояли Німецькі вартові. Але вони не били на сполох, бо побачили, що дорогою маршем іде колона, і вирішили, що це німецька колона.

За декілька кроків від себе вартовий закричав: «Руки вгору! Хто йде?». Вперед вийшов корнет Владислав Андере і сказав по-німецьки: «Заспокойся». Вартовий заспокоївся, дозволив до себе підійти. За кілька секунд він був вбитий. Відділ мисливський пройшов у село без єдиного пострілу. Далі частина рушила до села, частина почала швидко бігти до двору, де квартирувало німецьке керівництво. Дім оточили, почалася стрілянина на селі.

Німецьких офіцерів вона розбудила із глибокого спокійного сну. Вони зривалися і вискакували в самій білизні. Мало хто хватався за зброю. Вилловлювали їх, як рибу в сачку, брали в полон. Декілька молодих офіцерів

билися до останку. Один високий і товстий заховався під ліжко, не хотів виходити. Там він і був розстріляний.

Для нападників було несподіванкою те, що вони надіялися взяти штаб полку в полон, а взяли штаб дивізії. Виявилось, що штаб дивізії об'їжджав з інспекцією цю частину фронту і в зв'язку з поганою погодою вирішив заночувати у Кухчі.

Тим часом у селі розпочалося пекло. Безладна стрілянина розбудила сусідні відділи. З усіх сторін на небі почали з'являтися червоні ракети. З усіх сторін стріляли. Німці звідусіль поспішали на допомогу.

Росіян було тут кількасот, тому вони не дуже хвилювалися. Взявши німців у полон, вирішили відступати. І тут наступила трагедія: кілька чоловік, що супроводжували полонених, були оточені німцями. Без обдумування хтось дав команду: «Руби німців». Майже всі полонені були порубані. Під гучним «Ура!» росіяни прорвали оточення німців.

Уціліло тільки 3 полонені німці, бо були вони в іншій групі. Серед них виявився генерал Фобаріус із командування дивізії, якийсь фельдфебель і кухар.

Під ранок їх було припроваджено до Мутвиці, і там вияснено, хто вони. Всі німці були лише в білизні, на яку накинули шинелі. Генерал був без шапки. Ротмістр Дані шевський поступав з ним конкретно: запропонував дати мундири, подати їжу і горілки. Фон Фобаріус мундир взяв, а шапку з козирком вдягати не хотів. Тоді поручик Розанський буцеремонно вдягнув її генералові на голову, але той зірвав її і кинув на підлогу. Дані шевський гостро стримав Розанського, який знову хотів різко зреагувати.

Через деякий час з'явився Юцевич із проханням від Дані шевського перенести сніданок і чаю. А ще попросив знайти для генерала якесь ліжко, бо той старий вже. А коли генерал довідався, яка доля спіткала його офіцерів, впав у розпач.

Ліжко, постіль. Сніданок із кавою з молоком були приготовлені і бабка Корсакові особисто приносила це йому. Генерал поцілував її руку і взяв від неї теплу шапку. А коли від'їжджав, став якийсь ще нижчий від горя: серед офіцерів було 2 його сини.

Десь недалеко на черговій зупинці, фон Фабаріус, користуючись тим, що офіцер, який його супроводжував, вийшов, вийняв із його кишені каган і вчинив самогубство. Ще в Мутвиці він провис дати йому бритву, але Данішевський не дозволив.

За Кухче Юцевич отримав якийсь високий орден, а Андерс «Золоту шаблю». Про відвагу і холодність Андерса багато розповідали. Був він далеко відомий як бойовий, справжній офіцер.

Про те, якою незвичайною була війна на Поліссі, розповідає і другий епізод. В Рутвиці стало відомо, що одна із родичок Нелюбовичів-Тукальських Степія Брежова арештована військовим патрулем і доставлена у Морочне. Жила вона у матку хвійно, яке було під німецькою окупацією. В товаристві свого гостя М'ячинського вибралася на об'їзд лук. Поїхали без фурмана, однокінною повозкою. Там їх затрима російський патруль. Виявляється, вона виїхала із тилу німців, а приїхала в тил російський. Отакий-то був фронт у 1915 році.

Біля штабу Стенія наробила крику. Її хотіли звинуватити в шпигунстві, але за неї заступилися тутешні панни. Отак закінчилася історія арештованих.

Вечори у Мутвиці офіцери проводили біля коминку. Якось ввечері почули незвичайний шум. Це привезли пораненого поручика Єленіва. Його везли до госпіталю, але він побажав, аби ніч провести у Мутвиці. Поранення в руку було важке, можна було чекати ампутації руки. Його всі заспокоювали, співчували. Коли вранці від'їжджав, обіцяв писати.

З ним сім'я Нелюбовичів-Тукальських зустрілася іще в Києві. Руку йому не ампутували.

Так як фронт застиг надовго, корпус генерала Геллсншмі та замінив 31-й корпус піхоти генерала Міщенко. Дракули новоросійські прощадися і обіцяли відвідати Мутвицю після війни. Ксавціо був для володарів маєтку як справді свій.

Генерал Міщенко переніс штаб до Рутвиці, мотивуючи тим, що це далі від фронту. Вони зайняли пів будинку. Стосунки із штабом склалися дуже добре. Генерал Міщенко був у літах, брав участь у російсько-японській війні.

При штабі був Багратіон Муромський, прапорщик, але він має родинні зв'язки із російською родиною Романових. Був він в роках, але старий кавалер. Жив у великому наметі, поставленому для нього недалеко від дому.

Вперше у Мутвиці офіцери возили пана Героніма мотоциклом, кий був при штабі. Дуже часто офіцери брали панича із собою. Якось йому довелося бачити, як бозолузький полк піхоти протував атак прорвати фронт, здалеку це виглядало приблизно так: ледве видно, як бігли жовніри, падали, знову бігли. Видно дим, чути постріли. Часом з вітром доходило далеке «Ура!». Пункт був на високому піщаному підвищенні, де стола давня вишня. Піднімався на неї пан Геринім по драбині і звідти спостерігав за атакою.

Багато розповідає пан Геринім про прапорщика Багратіона. Він був «душа на розпашку», але ніяких функцій у штабі не виконував. Був просто присутнім на війні, але одержав високу нагороду. Якось їхав конем поблизу німецьких позицій і кулею вбило його коня... А нагороду отримав він.

З часом і корпус генерала Міщенка був відправлений у тил. На його місце прибула дивізія кавалерії під керівництвом генерала Ерделлія. Із ними стосунки були набагато холоднішими, бо жовніри були більш розпущені, а ще гордовиті, бо ж вони гвардійці.

До штабу приїжджало багато сестер милосердя. Серед них були, звичайно, і ті, хто надавав медичну допомогу. Але пан Геринім розповідає е зовсім пристойну історію, як офіцери відпочивали із цими дівчатами.

Якось до двору прибули жандарми, аби вияснити за пані Плейнатус, яка раніше була з табором у Рутвиці. Поводили себе жандарми з бабкою грубо. Тоді за неї заступився ад'ютант Ерделліма, а потім і сам генерал.

Гвардійці робили шкоду на кожному кроці, в маєтку і в лісі. Для отоплення їх просили брати сухостій, але солдати різали дерево з пенька, де їм заманеться. Біля 50 га лісу від фронту було завалено для того, щоб був знищений вид на тилу ворога. Була то цінна вільхова деревина коло села. Деревя лежали покотом, але гвардійці не брали і його на опал, а рубали ліс в інших кварталах.

До цих пір нам було відомо, що під час Першої світової війни в наших краях проходила лінія фронту, що влітку 1915 року австрійські та німецькі війська окупували всю Західну Волинь. З осені 1915 року до весни 1916 року бойові дії тут носили позиційний характер. Війна затягувалася. Важливе місце в історії Першої світової війни займає Луцька наступальна військова операція, відома під назвою Брусиловського прориву.

Історичні джерела подають інформацію, що відповідно до затвердженого плану 4 червня 1916 р. чотири російські армії Південно-Західного фронту розпочали великий наступ. Протягом 2 місяців вони зуміли прорвати фронт глибокою від 15 до 12 км від Пінська на Півночі і аж до Чернівців на Півдні.

Запеклі бойові дії на той час почалися на Волині. З літа 1916 року аж до підписання Берестейського договору (в лютому 1918 року) фронтова лінія проходила по річці Сто хід. Влітку 1916 року під час наступу російських військ у межиріччі Стир і Стоходу відбувалися кровопролитні бої. Майже повністю згоріло село Кухотська Воля, а в селі Кухче уціліла лише одна хата 2) [Історія міст і сіл, 1973. с. 296, 303].

Багато учасників цих подій, воюючи по обидві сторони від лінії фронту, навечно залишились лежати, переважно безіменними, у поліській землі. Пам'ять про них продовжують зберігати кладовища, братські могили та поховання у Рівному, Сарнах, Дубровиці. Є такі кладовища і в селах нашого району. У селі Кухотська Воля старожили пам'ятають де знаходиться військово кладовище, але нині воно поросло деревами, кущами. У відмінному стані таке кладовище у селі Ніговищі.(Додаток 12) та в селі Невель Пінського району. На одній із могильних плит на цьому кладовищі можна чітко прочитати ім'я німецького солдата, якого прийняла поліська земля: це Отто Кресс, помер 18 серпня 1916 року (Додаток 13). За селом Дідівка Нобельської сільради в урочищі Мох є невелика могила, де поховані солдати російської армії. 5) [Павлов, 1994, с. 6].

Обабіч дороги між селами Омит і прикладними стоять дзоти- залишки захисних редутів кайзерівської армії (додаток 14). Це масивні бетонні стіни фортифікаційних споруд, бійниць для стрільців, що розміщувалися за 200 м один

від одного по піщаній косі між двома вказаними селами. Постає питання: як можна було таку кількість цементу, каміння, залізної арматури доставити в поліську заболочену місцевість? Відповідь на це питання довелося почути від старожильців. Як виявляється, у німців на той час була розбірна вузькоколійна залізниця, яку можна було швидко демонтувати й за допомогою місцевого населення на конях і возах перевозити по місцевості і знову прокладати. Отож по цій дорозі й доставляли кайзерівці будівельні матеріали, укріплюючи свою лінію фронту. 6) [Павлов, 1994]. Про решти дороги, яку залишили тікаючі німці, і нині розповідають у селах Омит і Ніговищі.

У селах нашого району російська лінія фронту проходила через села Нобель, Морочне, Мутвиця, Неньковичі. Німецька через села Ніговищі, Омит, Сенчиці, Дубчиці. Все працездатне населення залучалося в обов'язковому порядку на окопні роботи . зменшилося поголів'я худоби, скоротилися посівна площі, зросли податки і ціни на сільськогосподарську продукцію, зросла захворюваність населення. Як свідчить доповідна Пінської земської управи в Мінську губернську управу 1914 роком, у південній частині Пінського повіту сильно розвинулась епідемія тифу. Єдиний на вест округ фельдшер був призваний в російську армію, і населення залишилося без медичної допомоги.

Як розповів Геронім Нелюбович-Тукальський, солдати та офіцери російської армії входили у тісні контакти з місцевими жителями. Деякі із них одружувалися на місцевих дівчатах. Про це свідчить не один запис у книзі реєстрації шлюбів церкви Святої Параскеви, що в селі Морочне (Додаток 15). Один із таких записів наводить дані про те, що в церкві 7 лютого 1918 року повінчалися с. Морочне Ольга Іполитівна Логвинович та солдат 518 Алашкерського полку Олексій Матвійович Баранов.

Розташування у наших селах військ Південно-Західного фронту сприяло революційному впливі на населення Полісся. Геринім Нелюбович-Тукальський розповідає, що коли у Морочне дійшли чутки про революцію 1917 року, тут було проведено мітинг, на який зійшлися і фронтовики, і жителі села. Виступаючи

говорили про припинення війни з німцями, про виявлення непокори своїм командиром.

2.3. Полісся напередодні Другої світової війни

З перших місяців 1939 року відчувалася загальна напруженість і в політиці взагалі, і в житті селян. У всіх на вустах було одне питання: «Буде війна чи не буде?». Дні йшли. Війни не було. Люди казали: «Війни не буде». Тільки один одного лякають, щоб найбільше торгувати.

У маєтку Нелюбовичів-Тукальських на всяк випадок закупили кілька мішків із сіллю і цукром, три ящики чаю. Але всі були переконані, що розпочнеться війна на заході, а до нас не дійде. Продукти скуповували, бо думали, що в маєток знову будуть їхати біженці, аби перечекати, як і в Першу світову війну.

Страшна подія трапилася в ті часи в Рутвиці. Зранку в понеділок його працівник Янек збудив пана Героніма звісткою, що вбито коменданта мутвицьких стрільців Гаврилюка Володимира. Його знайшли в ліжку із простреленою головою. Кров і мозок хлопця були навіть на стіні. Вечором хлопець повернувся із вечорниць додому. Сонного його вбили.

З'явилися слідчі органи і поліція. Виявили, що юнака вбито із пістолета. Встановили, хто мав таку зброю. Згодом заарештували кілька хлопців, які підозрювалися в причетності до цього злочину.

На похорон прибув староста Жолдак і командувач 84 п. «Стрільців поліських» полковник Ста рейко. Виступив староста і вручив батькові вбитого конверт з грошима. Не всім це сподобалося. Але пропагандистський трюк вдався, бо селяни завжди потребували грошей. Стояв батько вбитого, старий поважний чоловік, як статуя. Іронія долі була втому, що батько хлопця був відомий своїми лівими поглядами. Ще з часів революції належав до червоного серницького полку.

Вбивство у Рутвиці було однією з ланок у плані анти польських дій на сході. Ставало зрозуміло, що комуністичного впливу на цій території ліквідувати не можна.

Пін Геринім особисто допомагав звільнити мутвицьких хлопців, які не були причетні до вбивства. А двох юнаків: Владислава Лозовського та Петра Барановського - було засуджено до смертної кари.

Час від часу можна було чути про подібні сенсаційні процеси. Автор спогадів не розділяв таких драконівських методів боротьби з комуністичною пропагандою. Він вважав, що тільки робота з інформування населення, забезпечення прав селян підвищення їхнього культурного рівня могла зупинити цей процес.

У 1939 році ціле Полісся було покрите так званими партійними ячейками. Вони мали радіозв'язок для отримання інформації. Керували ними із-за кордону більшовики. Це не було таємницею для польської влади. Але інколи влада зловживала своїм становищем. Так лише втручання пана Героніма допомогло не звільнити з посади мутвицького солтиса, який теж був прихильником комуністів.

У маєтку с.Мутвиця 1939 рік зустрічали, як завжди. Коли дзвін маєтку, який традиційно скликав працівників на сніданок, обід і вечерю, на Сильвестра пробив 12 разів, до двору прийшли стрільці,, члени пожежної охорони та службові селяни. Вийшли на веранду. В рух пішла чарка. Всю ніч горів вогонь у старовинному маєтку. До пізньої ночі велися шумні розмови.

Урожай 1939 р. був такий же багатий, як і в 1914 році. На дожинки було запрошено п. Болеслава, Фіфігеря, інспектора насінництва. Із Губини приїхав Зігмунд Пулковський.

В кінці серпня пан Геринім брав участь у з'їзді ОЗОНу. Його учасники йшли вулицями Пінська і несли антинімецькі плакати. Трохи пізніше відбулися змагання добровільних пожежних дружин. Імітація вогню, гасіння пожежі, а на вустах у всіх було слово «мобілізація».

1 вересня солтус Рак овець вручив пану Героніму виклик прибути до комісії скупку в Пінськ. Дав конверт, виразив співчуття. Але це не була повістка на фронт, а виклик для організації роботи в тилу.

І ось пан Геринім в Пінську. Вулиці темні, час від часу звучить сирена, чується голос диктора. В комісії скупку все неорганізовано. Ніхто не знає, що

робити. У Пінську з'явилося багато біженців. Наступні дні пан Геронім проводить або в приміщенні або в гонитві через все місто, щоб поповнити записи мила, солі, цукру. Ходіння по місту забирає багато часу і сил, тому для членів комісії закупають декілька велосипедів.

З часом у Пінську з'являються люди у високому одязі. Тут стояв полк піхоти «Поліські стрільці», який з весни був на заході. До того у місті патрулювала військово-морська флотилія, але вона вирушала під Мости Волинські, які лежали на східному кордоні.

9 вересня пан Геринім одержав завдання організувати роботу Комісії скупу в Пінському повіті. Коли залишав Пінськ над містом кружляв німецький літак. Дивився на нього з ненавистю і відчував принизливе почуття безпорядності.

Через побоювання бомбардування було рекомендовано організувати роботу комісій у місцях, далеких від залізничних шляхів, але не далеких від міських центрів. У нашій місцевості таким місцем був обраний Губин.

Селяни з цілої околиці звозили туди збіжжі, і млин тамтешнього господаря Зігмунда Солковського працював у дві зміни цілодобово. Очолював комісію Владик Терлецький. До неї входив його швелер Антонім Войткевич, колишній директор польського банку в Пінську, пан Геринім із Рутвиці, Шоломіцький із Мцравина та Жолондієвський із Чернін.

Доставка проводилася справно. Особливо старався вїт с. Морочне Попов. Селяни продавали зерно з охотою, бо ціни були високі. Уряд платив за пред'явлений документ по зданому збіжжю готівкою.

Потім прийшла звістка, що німецькі літаки обстрілюють підводи, які везуть зерно. Було вирішено здійснювати ці перевезення вночі, а ночі тоді були теплими.

Катастрофа на Заході привела до того, що глухі дороги Заріччя Пінського повіту були вщент заповнені людьми. Серед біженців шукали шпигунів. Ними найчастіше представляли тих, в автомобілях яких було радіо. Психоз був настільки сильний, що на дорогах зупиняли автомобілі із встановленими у них радіо.

Якось до пана Героніма звернулися по телефону із запитанням, чи знає він людину на ім'я Ольшаківський, бо той був затриманий як шпигун. Це польський письменник, дружина якого походила з родини Нелюбовичів-Тукальських, і свідчення пана Героніма врятували літератору життя.

17 вересня до комісії приїхав керуючий маєтком с. Мутвиця Михайлівський. Він повідомив: «Сьогодні Червона Армія перейшла польський кордон. Пані Анна просить сина повернутися додому». Запала мертва тиша. Перервав її пан Зігмунд. З вікон здерли чорний колір, що використовувався для затемнення. Вирішили сплатити всі борги, а решту котів поділити між членами Комісії як зарплату за роботу.

Надійшли повозки із Ненькович, але було дано вказівку на їх повернення до своїх домівок. Пан Геринім одержав гроші за зерно, здана маєтком с. Рутвиця, та кошти для виплати селянам сіл Мутвиця і Морочне.

Один із розділів своїх спогадів пан Геринім назвав «Остання доба в Мутвиці». Ось деякі уривки з цієї розповіді.

З комісії скупу їхали мовчки. Що було говорити? Перехід більшовиками польського кордону перекреслив усі плани і не залишив жодної надії. Ніч була темна. На мостах усіх затримували патрулі селян. Вони продовжували відшукувати німецьких диверсантів.

В Мутвиці мати просила пана Героніма залишити село. Після важких попередніх днів, панич проспав, як убитий. На ранок поїхав у Морочне. У районі було людно і гамірно. Про вторгнення більшовиків усім уже було відомо. Ніхто, починаючи від вїйта Попова, не знав, що робити.

Запропонували провести збори і обрати гмінний комітет. Порядок має бути забезпечений, хоча цій владі уже кінець. Вирішили вибрати комітет, здати йому владу, а надалі чекати приходу більшовиків.

У комітет увійшли селяни, відомі своїми пробільшовицькими поглядами. Ввели туди і пана Героніма. Серед них був і Кисилевський, селянин з Малої Морочні. Тим, хто здавав зерно Комісії скупу, було роздано гроші. А за рештою

асигнації потрібно було їхати у місто Пінськ. Селяни запропонували їхати з паном Геронімом Кисилевському, бо так буде надійніше.

У Морочному пан Геронім зустрівся із командиром відділу флотилії Вітольдом Заячковським. Той пропонував тікати до Румунії.

По дорозі додому пан Геринім зупинився біля будинку мутвицького солтиса і запропонував йому зібрати схід села. Коли всі зійшлись, господар маєтку сказав:

- Мутвичани! Бачите, що сталося. Мусимо всі зберігати спокій і порядок. Працюйте з новою владою. З маєтком зробіть, що скажуть. Одне прохання: піклуйтеся про мою маму. А ще благаю: не пролийте нічию кров. Я залишаю вас. Але повернуся, обов'язково повернуся, присягаюся.

Пан Геронім у своїх рукописах жаліє за тим, що поклявся перед жителями села, бо повернутися сюди хоч на годинку він не зміг до кінця свого життя.

До двору прийшла делегація молодих хлопців, в основному із стрільців. Серед них були ті, кого пані Героніму вдалося звільнити із в'язниці вони просили панича залишитись, бо вважали себе його боржниками. А той відповів: «Ви відплатите мені сторицею, якщо будете піклуватися про стару пані».

Хвилини прощання з мамою, її благословіння на дорогу хресним знаменням, сльози, останні обійми і низький поклін сина перед матір'ю аж до самої землі. Рукопотискання із керуючим маєтку Михайлівським. До тих, що зібралися сказав «Бувайте» і повозка з паном Геронімом вирушила в дорогу.

Не хотілося дивитися на фільварк, незважаючи на те, що все це залишилося назавжди. Поруч сидів Кисилевський. Відводив їздовий Терен.

Зупинився на деякий час перед могилою діда-повстання з Ненькович. Тут пан Геринім дозволив виплакати собі сльози. Доторкнувся губами до його надмогильного пам'ятника і сказав: «Дідусю, хай все буде добре».

Село Неньковичі об'їхали стороною, щоб не чути слів: «Панич утікає». До Паре доїхали на смерку. Зайшли до лісника Хоми. Пан Геринім розповів усе і попросив човен, аби доїхати до Пінська. До цих пір Хома вірно служив Нелюбовичам Тукальським. А зараз сам не захотів взяти панича. Пан Геринім так говорить про це: «Я не тримаю на нього зла. В допомозі він не відмовив. А

те, що він не бере безпосередньої участі у вивезенні «кровопивці», «буржуя», «поміщика», то його можна зрозуміти. Селянин має якось готуватися до співжиття з новою владою».

Хома домовився з одним селянином, що за 3 пуди хліба (збіжжя) той завезе пані Героніма і Киселевського в Пінськ.

- Прощавай, Хома.
- Залишайтеся з Богом, паничу!

Отаким було прощання пана Героніма із Поліссям.

РОЗДІЛ III

ЖИТТЯ І ПОБУ ПОЛІЩУКІВ У КАРБАХ ПАМ'ЯТІ ГЕРОНІМА НЕЛЮБОВИЧА-ТУКАЛЬСЬКОГО

3.1 Цікаві факти з історії села Мутвиця

У матеріалах даного дослідження є карта доріг Пінського повіту (Додаток 11). А на ній досить цікаве позначення - залізнична дорога, яка закінчується біля села Рутвиця. Нині вузькоколійка Антонівка-Зарічне проходить мимо нашого села. Нас зацікавив факт існування залізничної дороги в селі, і ми знайшли її остатки на околиці села (Додаток 13). Пан Геронім у своїх спогадах не згадує про залізничне сполучення села з навколишнім світом . говорить лише про те, що із с. Морочне двічі на день можна було поїхати в м. Пінськ автобусом. Дослідник вузькоколійки Олексій Нагорнюк стверджує, що вузькоколійка в наших краях була побудована в 1895 році, коли територія Волині й Полісся входила до складу Російської імперії. 4) [Нагорнюк О, 2008, с.3]. Сам факт того, що в свій час кінечною зупинкою залізничної дороги було село Мутвиця, говорить про те, що село тоді грало неабияку роль у поліському краї.

Про те, що колись наше село пережило пожежу, знає кожен його житель. Як це було насправді, розповідає у своїх спогадах пан Геринім.

Якось дзвін, що стояв у панському маєтку дзвони несвоечасно і дзвони довго, сповіщаючи тим самим про пожежу. Ситуація була фатальна. Літо, тривала суша. Всі селяни виїхали на болота для заготівлі сіна. В селі залишилися лише старі жінки і малі діти. Дахи будинків на Поліссі були з очерету. Самі будинки стояли дуже близько один від одного. А тут – пожежа. Коли піднявся вітер, вогонь летів з очерету від одного будинку до іншого. Час від часу лунали вибухи: це розривалися поховані на дахах набої для карабінів і навіть гранати. Цього добра після Першої світової війни у цих краях було вдосталь.

Вогонь наближався до двору. Службові селяни рятували власні оселі. Загорілися два панські будинки. Інші вдалося врятувати. Всі, хто був в той момент створили ланцюг і з рук в руки передавали воду на дах, поливали його,

не даючи загорітися. Пан Геринім згадує, що навіть на ньому горів одяг, і його погасили водою.

Пожежа тривала до вечора. Прибігли селяни з поля, прибула Мисливська охорона з Морочного. Помпами гасили вогонь, але вдіяти нічого не могли.

Єдине, що радувало всіх, це те, що жнива іще не розпочалися, і весь врожай стояв іще на корені. Худоба теж була на попасі чи в роботі. А от інвентаря ніякого не залишилося.

Селяни попросили дозволу поставити свою худобу у панських таборах, які були в урочищі Паствин.

В результаті пожежі із 120 хат в селі залишилося 30. зберігся лише західний кінець села. Причина пожежі була зовсім банальна: діти бавилися вогнем.

В селі знають хлопчика, який тоді запалив вогонь. Знають, як його чуть не вбили розлютовані селяни. Але зовсім чужа жінка заховала його в бочку і тримала там до вечора, аби зберегти дитині життя.

Скільки розмов було в селі після цього випадку. Однією із причини пожежі, на думку селян, була кара божа. Пожежа розпочалася із будинків, які були збудовані в часі революції на місці колишнього старого кладовища, що знищилося з роками. Слідів того кладовища не було, але пам'ять про нього береглася від батька до сина. Залишився на тому місці один віковий дуб. При будівництві викопували людські кості. Багато селян вороже ставилися до тієї будівлі, називали її «будинком нещастя». Цікавим був той факт, що уціліли лише будинки, тих жителів села, предки яких були поховані на старому кладовищі.

Ще одна із версій пожежі була кара Божа за руйнування селянами статуї Матері Божої, яка стояла на панському дворі.

Автор спогадів стверджує, що хоча пожежа була страшною, але для Заріччя, яке стояло в ласі, це не було трагедією. Частину лісу селяни купували, частину давав двір, а частину селяни крали. А кожен мешканець цих країв умів володіти сокирою і пилкою, був будівельником сам для себе. Але дуже довго мутвицьким селянам доводилося жити в землянках.

Пін Геронім розповідає, що злодіїв у селі не було. Ніхто ніколи будинки не закривав. Клади лише колоду, яка свідчила, що дома нікого немає. Кражі були лише в лісі. Поліщук говорив: «Лісу пан не сів, його Бог годує». А от кража з будинку або кража збіжжя вважалася великим злочином. Про такого казали: «От злодій!».

Якось у селі Мутвиця трапилася прикра пригода . на панському дворі були гості – офіцер російської армії зі своїми підлеглими. Вночі вони виставили варту. Вартові почули тупіт коней і якісь дивні звуки. Почали стріляти через жито в темноту. Все затихло. А на ранок побачили на тому місці двоє вбитих селян. Виявляється, вони привели вночі своїх коней на панський попас, аби добре їх нагодувати. А там знайшли свою смерть. З тієї пори жоден селянин своїх коней на панський попас не приводив.

Під впливом мазурів та польських панів деякі селяни приймали католицизм. Автор приводить як приклад Гната Санаєва.

Вірили селяни більше знахарям ніж лікарям. Коли сільського хлопчика вкусила гадюка, його спочатку відвезли до лікаря у Морочне, а потім до знахаря в Осову. І коли він одужав, стверджували, що допоміг саме знахар.

Розповідає пан Геронім про мутвицьких «американців», жителів села, які їздили на заробітки в Америку, а потім поверталися в село. За зароблені горші купували собі землю і працювали на ній.

Інколи повертається думками у минуле села. Виявляється, що після знищення панщини у Мутвиці селяни одержали 13 наділів землі, бо було тоді в селі 13 господарств. То були Кирилюки, Корнійчуки і Шведи. Пізніше прибули Барановські і Раковці.

3.2. Заняття поліщуків та їхній матеріальний стан

Легенда, яку ми будемо переповідати за пана Героніма, часто зустрічається у польських виданнях.

На якійсь виставці за кордоном були експонати з Полісся, і для представлення повнішої картини цього краю взяли на виставку селянина в свитці і в постолох.

Хтось із відвідувачів звернувся до нього: «Чоловіче...» Селянин не зреагував. «Але ж, чоловіче, я звертаюся до вас», - продовжував відвідувач. « я не чоловік, я поліщук», - відповів селянин.

Як же жилося йому, поліщуку, у глухій глибинці Полісся? Ознайомившись із змістом спогадів пана Героніма, розповімо про деякі деталі життя польського люду.

Крім двох книг прозаїчних спогадів пан Геронім написав і поетичну збірку «Полісся». У присвяті автор пише: «Так як я не даю своєму синові в спадок дому його прадідів, дарую йому макет того дому з паперу. Так як я даю йому можливості пізнати, чути і любити Полісся, дарую йому на 6-річчя з дня його народження твір «Полісся» на папері. Радом, 22 березня 1952 р. У збірці віршів, яка поділена на 4 частини, автор детально описує заняття поліщуків у кожному з пір року, дає характеристику його звичаям, обрядам... То є крик душі, і хочеться у формі, можливо, не дуже вмілій написати про те, що прийшлося пережити...»

Пан Геринім говорить, що селяни на Поліссі ніколи не бідували, жили безбідно. Мається на увазі, що селянин мав, що їсти, бо зранку до ночі трудився.

«Поліщук не бідний, бо все своє має: вбрання у шерсті, білизну льон дає, на постолі із лози зможе надерти. Але багато в чому це багатств залежить від погодніх умов...»А ще хочеться додати, що для того, щоб забезпечити сім'ю продуктами харчування, взуттям (постолами), селяни мав придбати у пана квитки на дертя лози, на право ставити нереті та чаті на рибу, на збирання ягід та грибів. І далеко не всі могли купувати ці квитки, значить, не всім жилося безбідно.

Автор віршів розповідає про чать і глушіння риби. Підкреслює, що риби на Поліссі було скрізь повно: і в річках, і в озерах, і навіть у калюжах. Якось він спостерігав картину, як в урочищі Вольче селяни, сидячи в рову, ловили руками рибу. Більших щупаків і карасів руками видали у відро, а менших повертали знову в яму. У вірші «Глушіння» осуджує лінивців, які вибирає для ловлі рибу такий жорстокий метод. Окрема тема риболовлі – в'юни і раки. Їх наголошує пан

Геринім вивозили з полісся до Пінська возами. Автор осуджував таку торгівлю, бо зроками раків на поліссі ставало все менше.

Обов'язкове заняття поліщука взимку – биття очерету. Ним покривали дахи будинків і сараїв, утеплювали їх інколи. Тут необхідно було неабияке вміння. Стоячи в постолах на льоду, треба було швидко підбивати рослини, зв'язувати їх у снопи, і доки снігом не замело дороги, завести очерет додому. Кожен господар за зиму мав заpastися очеретом.

Описує автор, якими були поліські села: направо – гумна, на ліво – будинки, на роздоріжжях – хрести; будинки з немебльованого дерева, що росли віки. Не забув розповісти про освітлення в сільських будинках: лучину на коминку; про комарів, які роєм кружляли в будинках. Поліщуки знайшли цікавий спосіб боротьби з ними: створювали дим, натикаючи на вила шишки, хвоєю або щось інше і запалювали, щоб диміло.

Одним із занять поліщуків було збирання грибів, а їх в ті часи родило на Поліссі багато. Кожен мав своє власне місце. Найчастіше це були низькі місця, де росли дуби, осики, клени, липи, а пізньої осені і в травні грибів більше було на сухих пагорбах, як в Мутвиці Гірки.

Насправді білих грибів було стільки, що на інші види грибів ніхто уваги не звертав. Ще брали «красноголовців» на сушіння за їх приємний запах. Любили рижики, але їх було мало. Солили приболотухи, зелениці і рижики. Лисички не збирали, бо були надто тверді. Сироїжки пропускали, бо вони гіркі. А в деяких селах збирали маслята.

Було 2 види грибів: ті, що росли в листяних лісах і ті, що росли в соснових лісах.

Коли росли гриби все село вибиралося у ліс. Конкуренція була велика. Виходили ще вночі, щоб попередити інших. Особливо грибною вважалася пора, коли під час дощу світило сонце. Поліські сушені гриби користувалися великою популярністю в Пінську на ярмарку. Євреї скупляли їх. Сушили гриби в печах після випікання хліба, а потім досушували на сонці. Робили це в перший день збору, нанизуючи лише самі шапочки грибів.

Неписані правила були у поліщуків при збиранні грибі: виривати з коренем, а не різати, бо грибницю попсиєш. Гриб діставали пальцем, і місце не закривали, щоб не зурочити. Вирізані корені ховали, щоб ніхто не виявив грибне місце.

Багато літнього часу забирала заготівля сіна. Хоча навкруги стояло болото, сіна у селянина завжди не вистачало. Навесні корови ледве виживали. Їх вигонили на пасовища, коли трава ще й вибилася із землі. В навколишніх лісах валили дерева граба, щоб корови об'їдали гілки. У деяких господарів воли та корови з'їдали очерет, який знімали з дахів сараїв.

Описує пан Геринім заготівлю сіна біля озера Сосно. Виїжджали чоловіки на косовицю на кілька днів. Будували собі шалаші і жили в них. Робили їх із лози, а покривали сіном. Потім цілу зиму у тих шалашах жили комарі.

Косили, стоячи у воді. День на жарі, під палаючим сонцем. Пили болотну воду, викопавши на вищій місцевості невеличкі колодязі. Косили уже перестиглу траву. Молода болотна трава була багата на білки, але скосити її було неможливо, бо в болотах іще не спадала вода. На ніч селин ставили нерета, аби зранку зварити рибку юшку. Інколи на плотях плавали по озеру і відстрілювали качок.

Збір сіна, підкреслює пан Геринім, - нечувано важка праця, що дає мінімальні прибутки. Сім'ями гребли сіно і складали його в стоги. У стогах стояло воно до самої зими, доки не замерзало болото і його можна було вивезти кіньми. Стоги зсідалися і нахилялися. Серед селян існувало повір'я: якщо стоги нахилилися в сторону Пінська, то сіно в тому році буде дороге і покупців буде багато.

Спалювання сухої трави, незібраних покосів часто приводило до пожеж, коли горіло все болото. Єдина користь від того вогню – попіл, що залишався після пожежі. Як правило, випалювали болото тоді, коли мороз сковував все і випадав сніг.

Якщо якийсь господар вчасно не вивіз стіг або не обкопав його сіно могло згоріти. Під час паління болота вночі можна було бачити море вогню. Якщо раптом виникала стріла з вогню, то це означало, що горить стіг. Бувало, що

вогонь наближався до села. Тоді створювали зустрічну пожежу і вогонь вщухав. Багато болотних жителів знаходили свою смерть у тих пожежах.

Їхати взимку болотами було небезпечно, там бувають місця, які ніколи не замерзають. Там завжди на зиму осідали дикі качки. Селянин з конем міг провалитися у таку яму. Бували випадки, що селяни ратували один одного із цієї пропасті. Навіть панич Поло Орда попав в одну із таких ям. Тому селяни їхали за сіном тільки групами.

Їздили і по замерзлих ріках, доки один селянин не втопив там коня. Пішов поголос: «Їхати по льоду небезпечно!» Почали їздити групами, обв'язуючись шнурами, взявши із собою сокири і гострі палиці для випробування льоду.

3.3 Обряди і звичаї жителів Полісся

Розповідає пан Геринім про толоку. Це спільна допомога селян для двору. Звичай походив ще із часів панщини. На Поліссі його називали гвалтом. Мова поліщука пересипана місцевими прислів'ями: «Право – то дишло, куди повернеш, туди й вийшло», «Кінці у воду», «Дати з гаком» (багато).

Автор милується поліськими піснями. Вони в основному «сумні». Рідко їх можна почути; смуток боліт із пісень тих визирає. Мелодії прості, монотонні, в кінці обов'язково затягують вище і вище, і раптом пісня уривається. Часом на річці хлопці і дівчата утворюють два хори, кожен з іншої сторони. Ріка підносить їх голоси...

Розповідає пан Геринім про церкву і костел. Досить інтригуючий початок у вірші «Костел»: селянин привіз пана в костел, а сам туди не заходить, бо «позор йому». Але часто на поліссі православні приймали католицизм, а дрібна шляхта переходила до православ'я. коли будувався костел у Морочне, допомагали у будівництві і католики, і не католики.

Споконвіків на роздоріжжі поліщуки установлювали хрести-обереги. По дорогах «багато тих хрестів старих і нових, високих і низьких з фігурами і без фігур. Фартухи на них висять до самого низу, через них часто і дерева не видно. Від епідемії, мору, вогню, війни вони захищають. Кожен поліщук має тут

призупинитися, перехреститися і вклонитися...» Цей звичай і донині побутує на Поліссі.

А от інший викликав у нас неабияке зацікавлення. Їздячи по лісах, пан Геринім помітив, що на перехресних дорогах лежали купки всякої всячини: соломи, гілок, тканини сіна тощо. Один із селян пояснив йому, що це обрік для «дідів» (духів померлих). Кожен, хто проходив чи проїжджав лісом мимо перехрестя, мусив там щось залишити. «Так робили наші предки, і завжди добре було. Лихо не спить», - так пояснив селянин суть цього звичаю.

Описує автор обряд поліського весілля, зокрема випікання короваю. Випікти його було справою непростою: мав він бути здобним, прикрашеним квітами, зеленню, фігурками людей і звірят. Говорить про легенду, яка існувала серед шляхтичів: в часи панщини існував звичай, що першу шлюбну ніч дівчина проводила з паничем. Проте це давно вже було не так.

Дуже любили місцеві жителі свято дожинків у панському дворі. Тоді запрошувалися у маєток високі гості. Після закінчення роботи водили хоровод біля завітчаної жнивarki. Виїжджали при каганцях, а вінок з голови знімали вже при електриці. Святкували гучно, спиртного в той день вистачало для всіх, але пили в міру. Ніколи не було такого, щоб в стані сп'яніння хтось влаштував бійку. Селяни, які допомагали на жнивах і тепер святкували дожинки, вважали за гонор, аби не зганьбитися, напившись у маєтку. До ранку були забави, танці. Не тільки вбивств, але й загальних бійок на Поліссі під час таких святкувань та весіль не було.

До неписаних законів на Поліссі належала охорона диких груш. Де б вони не вирости, поліщук не буде їх вирубувати чи викопувати. Якщо навіть ця дичка виросте посеред поля, селянин буде орати плугом далеко від неї, аби не пошкодити. І це при тому, що землі у нього не достає.

Неодноразово пан Геринім підкреслює добропорядність селян. Великим гріхом вважалася кража хліба. Чомусь про одне село Серники автор пише з розчаруванням. Під час жнив там завжди був великий рух. Ночами жителі

звозили снопи з поля додому, щоб не залишати їх на ніч, що в єдиному цьому селі селяни крали один в одного снопи, що викликало загальний осуд.

Про існування шляхти в наших селах написано багато. До цих пір у селах Муравин, Серники, Нобель шляхетські роди говоряться своїм походженням. Особливою поведінкою відрізнялися, пише пан Геринім, жителі того ж містечка Серники. Поділялися вони на три групи: шляхта, міщани і євреї. Особливо гонорилася шляхта. Приналежність їхня до королеви бони наклала відбиток на одяг шляхтичів: вони носили білі свитки, підперезані червоною крайкою. І взагалі червоний колір був часто ними використаний в одязі.

Шляхта вороже ставилася до міщан. І не було свята, щоб та ворожість не була задокументована боями. Ризиковано було навіть в міліцейській ділянці посадити разом міщанина і шляхтича.

У кожному селі при панському маєткові обов'язково жив єврей, який торгував необхідними се лишинами товарами. В містечках євреї займалися ще й дрібним ремеслом. Вони були кравцями, шевцями, ковалями. Зі словами докори говорить про них пан Геринім за те, що євреї скуповували і продавали далі крадений ліс.

Жив поліщук серед прекрасної природи. За своєю важкою працею, можливо і не помічав її. Уродженець Мутвиці Геронім Нелюбович-Тукальський цю красу передав у безлічі своїх поезій. Ось деякі з них: «Капели жаб», «Журавлина», «Наш ліс», «Квітне жито», «Ознаки полісся», «Лелеки», «Комарі», «Бджоли», «Бабине літо і вересневий ліс», «Ключі птахів» тощо. Прочитаєш їх і ніби заново побачиш принади нашого краю у всі пори року.

Описав пан Геринім Куста на Поліссі. Це одне із язичницьких свят, яке побутує лише на Поліссі. У 2009 році в селі Бродниця жінки ходили в перший день Трійці від хати до хати і ввели Куста. А ось яким був Куст у селі Мутвиця (переклад дослівний)

На свято весни Полісся має звичай,
Звичай, що, на жаль, зникає навколо.
Жать бо має він ще язичництва ознаки,
Якраз під закінчення весни – Куст власне

Ще за декілька днів перед Зеленими святами
Йдуть жінки молоді на луги,
Щоб зібрати лілії, аїр і м'яту,
Щоб татарську зрізати навколо.

Так-то походить від Весняної Пані
Звичай, яки живе в надприп'ятських лугах,
Щоб зробити з того, що зірвано,
В дань їй вінки, спідниці і вставки.

А потім в перший день радісний свята
Наряджають «ляльку» якнайпишніше
Від ніг до голови, самі лиш дівчата
Щоб потім її продемонструвати у дворі.

Співають пісні, що віки пережили,
Проходять до двору одна за другою.
Але в церемонії цій так заведено,
Що лише панич зніме той вінок із Куста.

Після прочитання вірша пана Героніма про Куста, ми вирішили побувати на Трійцю на фольклорному святі у селі Коморе і на власні очі побачити, як вдягали Куста, почути, з якими піснями жінки і дівчата «водили Куста» (Додаток 17).

На окремих сторінках спогадів знаходимо розповіді автора про традиційні поліські страви. Це домашній хліб, розчинений на березовому квасові і печений на дубовому листі. На нього намазується свіжо збите масло і посипається зверху дрібно посічений часник.

Найпопулярніший продукт Полісся – картопля. Особливо часто йде мова про печену картоплю. Не забував і в Польщі панич смаку «печеної в попелі серед поля картоплі».

Справжню оду присвячує автор поліському березовому квасові. Він пише: «Франція відома вином, Англія асоціюється з вісні, а Полісся славиться своїм квасом. Напій то бідний, як і сама країна. Налий у бутлі його, дай цукру, вкинь цитрусових, і буде він, як шампанське. Особливо смакують квасом взимку...»

Згадує пан Геронім, що коли він відвідував шляхтичів Ордів у Перекаллі, його пригощали супом із раків. На жаль, ми вперше почули про таку поліську страву. Супів із раків тепер уже не варять на Поліссі.

Зате ми знайшли у книгах досить цікавий спосіб приготування м'яса дикої качки. Автор описує, як це робив селянин Василь під час полювання. Він обрубав у качки ноги, голову, виймав нутрощі. Потім помив із пір'ям, посолив усередині, і обклав качку глиною і помістив її в жар. Секрет цього приготування заключався в тому, щоб улучити момент, коли страва буде готова гострою палицею пробував, чи м'ясо готове. Після охолодження все пір'я відставало разом із глиною. І був це справжній делікатес із неповторним смаком.

Коли готувався рибний суп, то риби там були стільки, що виходив це суп аж густий.

Збірка поезій «Полісся» закінчується словами: «що край, то звичай», - кажуть на Поліссі. Про деякі звичаї свого краю ми дізналися лише завдяки спогадам пана Героніма.

3.4. Школа в селі

Політика польського шкільництва, як вважав пан Геринім, була досить недосконалою. По-перше, було недостатньо вчительського персоналу. На східні окраїни ніхто не хотів вільно їхати. І нічого тому дивувати: відлюддя, відсутність комунікацій, відсутність товариства, відсутність культурних розваг, а до того ж низька зарплата.

Але були і такі вчителі, які мали молодечий запал і добру волю. Найгірше було тоді, коли присилали вчителем того, кому ставили невідповідність посади в

центральных областях. Але навіть для них приїзд вчителювати на окраїни трактувався, як пара. Інколи молоді люди вели себе не досить пристойно. Так одна молоді вчителька почала фліртувати з місцевими донжуанами.

Пан Геронім розповідає про свою участь у житті школи села Рутвиця. На закінчення навчального року двір купував солодощі, книги. Вони роздавалися кращим учням. Щороку проводилися в кінці навчального року підсумкові заняття, де учні читали вивчені напам'ять вірші. Інколи пан Геронім був асистентом на інших аматорських виступах.

Саме за часів правління уряду Пілсудського у нашому селі була побудована школа. Коли ми досліджували історію своєї школи, старожили нам говорили: «Цю школу в селі побудував Пілсудський» (Додаток 18). До цих пір ми навчаємось у 6 класних приміщеннях польської школи (інші добудовані у 1974 році). Цікаво, що поруч із класними кімнатами було і житло для вчителів. Але польські педагоги вже не встигли тут продоїти навчання, бо будівництво було завершено у 1939 році. Залишилися без скла тільки вікна школи. Жодна дошка на підлозі іще не знищилася, дах не протікає ніде. Добротне це було будівництво. Під школою величезний підвал, який довгий час використовувався як льох для збереження продуктів. Штукатурка на стінах, звісно, осипалася, кожен, хто відвідує нашу школу, потрапляє спочатку у старе польське приміщення. Добре пам'ятають старожили польського вчителя Гоцика.

РОЗДІЛ IV

СЛІДАМИ ПРАДАВНИХ РОДИННИХ СТЕЖОК

4.1 Неспокійний нащадок родини Нелюбовичів-Тукальських

До кінця своїх днів останній господар маєтку у Мутвиці Геронім розповідав своїм дітям про свої діяння на Поліссі. Любов до цього краю привив і своїм дітям, зокрема сину Героніму (Додаток 19). Вже тричі за останні 2 роки він побував у Мутвиці. Його цікавить все: як нині живуть мутвичани, чим він їм може допомогти. Відвідує він місце, де колись стояв маєток (Додаток 20). Розповідає про те, що у Польщі донині збереглися такі старовинні будівлі і використовуються як готелі, ресторани. Жаліє, що нічого із того, що будував його батько, нині не служить людям.

Від с. Мутвиці до с. Ненькович, де був маєток його дядька Казимира, захотів поїхати кінною повозкою (Додаток 21). Там залишилася лише незначна частина старої будівлі. Але чудово зберігся погріб (Додаток 22). Там немає зовсім дверей, але холод тримається у підвальному приміщенні і влітку, і взимку. Це єдиний кусочок із великого родинного майна Нелюбовичів-Тукальських, який зберігся донині.

Відвідав пан Северин церкву Святої Параскеви в селі Морочне, подав на службу, аби місцевий священик Павло Дубінець за його родичів заупокійну службу.

Побував на місці польського костелу в с. морочне (Додаток 23). Дізнався про історію ікони, яку врятував у роки Великої Вітчизняної війни житель цього села Іван Курин (Додаток 24). Про те, як виносив її із палаючої церкви цей відважний чоловік, розповіла його дружина Ольга (Додаток 25). Ікона ця була прострелена німецькою кулею.

Схилив голову пан Северин мап'яткою померлих на місці старовинного кладовища у селі Мутвиця. Відвідав він нинішнє кладовище села, оглянув давні могили. Віддав шану покійному Никифору Корнійчуку, адже в родині Нелюбовичів –Тукальських зберіглася добра пам'ять про цю людину. Зустрівся

із дочкою Никифора Євою, поспілкувався з нею кілька годин (Додаток 27). Жінка ця бувала у маєтку, тому багато чого могла розповісти пану Героніму.

Не забуває пан Северин і про родинний склеп у м. Пінськ (Додаток 28).

У другий свій приїзд пан Северин привіз із собою дочку Моніку (Додаток 29). У його планах - приїзд усієї рлодини: дочки Єви, онуків, дружини. Він поставив собі за мету, щоб кожен із них не тільки побачив цей край, а й полюбив його всією душею, адже тут корені роду Нелюбовичів-Тукальських.

4.2. Впорядкування могили першого володаря села Мутвиця

У пешому томі своїх спогадів пан Геринім розповідає, що в 1920 році у селі Ненько вичах був зруйнований склеп його предків. Труни поламани, кості розкидані. Згадує про чорний гранітний обеліск, на якому позолоченими літерами написане ім'я його діда Владислава, першого володаря с. Мутвиця.

Склалося так, що остатки цього гранітного пам'ятника збереглися донині. В своїх листах пан Северин просив нас упорядкувати святе для нього місце. Родина Корнійчуків виконала його прохання. Вони двічі організували виїзди до колишнього неньковицького кладовища, аби надати більш-менш пристойного вигляду могили повстанця, як його називали в родині Нелюбовичів-Тукальських.

У перший приїзд пана Северина ми ледве знайшли те місце, бо навкруги були непроходимі зарослі. Терен колов нам руки і ноги, а ми все шукали. Супроводжували нас жителі с. Ненькович. І тільки ледь протоптана стежина вказала нам місце, яке ми шукаємо. Ось як виглядала могила до її впорядкування (Додаток 30). А тепер її зможе бачити кожен, хто буде їхати в напрямку Мутвиця- Неньковичі (Додаток 31). За свою роботу родина Корнійчуків одержала від пана Северина великі слова подяки.

ВИСНОВКИ

Автор навчального підручника з історії України для 9 класу Коляда А. І стверджує: «Поляки –шляхтичі мали перед судом совісті два виходи: або полюбити народ, серед якого вони живуть, перейняти його інтересом, повернутись до його національності і невтомною працею і любов'ю спокутувати те зло, що було завдано українському народові їхнім класом, або залишитися в ролі визискувачів чужої праці і ворогів національного розвитку свого народу . 3) [Коляда, с. 75]. Після даного дослідження можна впевненістю сказати, що Геронім Нелбович-Тукальський – представник тих, хто полюбив поліський край і його жителів. Він зафіксував неоціненні для нас факти з життя Полісся, з його історії. І за це ми маємо бути вдячні автору рукописів. З погляду того, що історія Зарічненського району мало вивчена в минулому, праця Героніма Нелюбовича-Тукальського є справжнім джерелом нового.

Нам стало відомо про те, що в родині Нелюбовичів-Тукальських було багато видатних постатей. Матеуш Нелюбович-Тукальський відомий польський історик і правник. Йозеф Нелюбович-Тукальський – Київський митрополит. Ян Нелюбович-Тукальський під час січневого повстання 1963 року служив у Петербурзі. Він приймав участь у цьому повстанні, мав бути засланим до Сибіру, але сам прострілив собі руку, щоб уникнути покарання. Владислав Нелюбович-Тукальський під час цього повстання був поранений і деякий час переховувався від російських властей. Геронім Нелюбович-Тукальський активний громадський діяч на Поліссі на початку ХХ століття.

Можливе комусь і незрозуміле наше захоплення цими рукописами. Але для тих хто любить Полісся всією душею, кому болить його доля, - це справжній скарб. Адже чим більше вникаєм в історію цього краю, тим більше вона полонить своїми таємницями, незвичайними діями поліщуків, і навіть малі знахідки в цьому напрямку приносять радість відкриття.

Вперше із спогадів пана Героніма ми дізналися, що повстання 1863 року відбувалося на теранах Зарічненщини. Більш детально змогли довідатися про

події Першої світової війни на Поліссі та про те, що діялося тут напередодні Другої світової війни.

Дуже правдиво автор говорить про взаємовідносини поляків та поліщуків. Не з любові до панів з'явилось на Поліссі прислів'я, яке наводить автор: «Що не крачек – то корсачек, що не шпунцік – то Скірмунтік, що не Орда – то морда». Корсаки, Скірмунди, Орди – це прізвища шляхтичів, які жили на території Пінського повіту. Корсаки – у Кухче, Скірмунти – на Губині, Орди – у Перекаллі.

Дізналися ми про вдалі і не зовсім вдалі методи господарювання на Поліссі. Своїм власним прикладом пан Геронім довів, що і на бідних піщаних ґрунтах нашого краю можна вести прибуткове господарство. Його корівники у свій час стали відомі по всій Польщі. Деякі експериментатори терпіли крах, як пан Фельдман, який вирішив вирощувати вирішив вирощувати на Поліссі цукрові буряки, а врожай одержав мізерний.

Ще раз переконалися в тому, якою важкою була селянська праця на Поліссі, як залежав селянин від примхливої погоди та пана-господаря. Заповнені вщент водою болота були схожі на море і не дозволяли селянину вчасно заготовити сіно. Дикі кабани знищували посіви і ділянки з картоплею. Піти в ліс селянин міг лише за квитком, купленим у пана. Отакими були щоденні клопоти наших предків.

Вперше у Героніма Нелюбовича-Тукальського ми почули про існування полку серницького. Він пише, що у містечку Серники стояли червоні, а далі уточнює «полк серницький», який повстав під час революції. І взагалі, говорить автор, жителі Серник були схильні до більшовизму.

Згадує пан Геронім і про інші населені пункти. Зокрема, пише, що погост Зарічний прирівнювався до містечка. Мав він цей титул за те, що було там пару мурованих будинків, ринок і жило дуже багато євреїв. Погост належав Завадським.

Село Іванчині і Старі Коні здавна цікавили археологів. Тут під час розкопок знайшли свідчення про старослов'янські звичаї, звичаї, цвинтарі. З тих пір

власні рукописи селянам було заборонено здійснювати . Із «Довідника з археології України» ми дізналися, що перші розвідки археологічних пам'яток Зарічненського району біли здійснені польськими археологами у 20-30-х роках ХХ століття 8) [Свашкінов, 1932, с.59].

Багато сторінок рукопису присвячено опису життя у маєтку Шашкевичів, які жили в містечку Морочне . очима пана Героніма ми побачили красу Полісся. Знаємо, що неподалік наших сіл режисером Лейтисом було знято фільм «Полісся чар». В ході дослідження дізналися про невідомі нам звичаї та обряди поліського краю.

По-новому оцінили ми почуття так званих «шляхтичів» Полісся. Навколишня шляхта втрачала свою віру, приймала православ'я. вона забула свою мову, вживала місцевий говір, збідніла, однак зберегла у собі колишній гонор, хизуючись своїм походженням.

Хрещена мати пана Героніма польська письменниця Марія Родзівічівна часто бувала на Поліссі, цікавилася справами маєтку у селі Мутвиця. Вона написала цикл сатиричних новел про адміністративне управління на Поліссі. «Недобитки із пограничного бастіону». Голвна думка цих новел: не достає освічених людей для роботи на Поліссі, а ті, що працюють там, трактують свою працю як заслання. Ось чому так мало зроблено було для розвитку нашого краю за часів панської Польщі.

Дане дослідження є спробою утвердити те вагоме у духовному і матеріальному розвитку Полісся, що має стати надбанням загальної української культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Довідник з історії України (А - я)/ За заг. Ред.. І. З. Підкови, Р. М. Шуста. – К.: Гекне за, 2001. – с. 395 – 396
2. Історія міст і сіл. Ровенська обл.. – с. 296, 303. К., 1973
3. Коляда І. А. Історія України. Кінець XVIII – початок XX ст.: Навчальний посібник. 9 кл. – К.: Україна, 2001. – с. 75
4. Нагорнюк О. Вузькоколіяка. 106 км Полісся, Рівне 2008, с.3
5. Наумовська О, Шевчук С., О. Цинкаловський літиписець Волині і Полісся. Етнокультурна Волинського Полісся і Чорнобильська трагедія. Випуск III – Рівне, 1998 – с. 92
6. Павлов Є. Німецькі дзоти. Полісся. - № 69, 1994 – с. 6
7. Прищепя Б., Прищепя О. Краєзнавчі дослідження Волині у 20-х роках XX ст. Рівне: ППДМ, 2008. – с.42
8. Свешніков І. К., Нікольченко Ю.М. Довідник з археології України: Ровенська область. – К.: Наукова думка, 1982 – с.59
9. Тхор В.І, Скіцаревич В.М., Процюк В.К. Історія нашого краю: Навчальний посібник для учні 7-11 кл. загальноосвітніх шкіл і нових типів закладів освіти Рівненської області. – Рівне, 2001. – с. 122

Іноземні видання

1. Dr. Michal Marczak. Rzewodnik po Polesin. Nahladem oddzialy Polskiego Govarzystwa Krajoznawczego b Brzescin nad Bugiem, 1935, S/ 97- 98/
2. Дубровський А. Полесскими дорогами Р. Траугутта« Э. Ожинко. «Полігон»- Мінськ, 2004.- с.196- 197.
3. Gukalski Nielubwscz N. Rol Wieku Wspomnien zaklad Narodowy im. Ossolinsksch. Biblioteka, zapisano do kziegi akeesyjnej pod №165/63, Rodom. 1960.
4. Tuhalski- Nielubowicz N/ Rolesie/ Utwor jpisowy w IV czesciach. – Rodom, 1952.

